

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΓΡΑΜΜΕΝΟ : ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΧΟΡΟΣ

ΜΕΛΕΤΗ ΜΙΑΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

ΚΥΡΙΑ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΧΟΡΩΝ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΣΥΝΤΑΞΗΣ : ΠΑΥΛΟΥ ΕΛΕΝΗ

A.M. : 0700090

Τρίκαλα 2003-2004

4396

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΑΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 4396/1
Ημερ. Εισ.: 07-07-2005
Δωρεά:
Ταξινόμησης Κωδικός: ΠΓ - ΤΕΦΑΑ
2004
ΠΑΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000077833

Εξώφυλλο :
Παναγία Λαμπροβήτρια

Γ. Ζαφειρόπουλος
Φωκίων Γούδας
Χρήστος Σιάφιλος

Φωτογραφία 1952

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2
ΜΙΑ ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΕΝΟΧΟΡΙΩΝ	4
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	8
ΓΡΑΜΜΕΝΟ ΤΟ ΚΕΦΑΛΟΧΩΡΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	10
ΣΧΟΛΕΙΟ	17
ΕΚΚΛΗΣΙΑ	20
Ο ΚΥΚΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ	24
ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ	24
ΑΠΟΚΡΙΕΣ	27
ΠΑΣΧΑ	30
ΠΑΝΗΓΥΡΙΑ	35
Ο ΚΥΚΛΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ	37
ΠΡΟΞΕΝΙΑ	37
ΑΡΡΑΒΩΝΕΣ	40
ΓΑΜΟΣ	41
Ο ΓΑΜΟΣ ΣΗΜΕΡΑ	46
ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΕΣ ΕΟΡΤΕΣ	47
ΧΟΡΟΣ ΚΑΙ ΧΟΡΕΥΤΙΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ	49
ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ	49
ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ	52
ΔΗΜΟΤΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ	57
ΓΛΕΝΤΖΕΔΕΣ	63
ΟΡΓΑΝΟΠΑΙΧΤΕΣ-ΚΟΜΠΑΝΙΕΣ	65
ΧΟΡΟΕΣΠΕΡΙΔΑ	70
ΦΟΡΕΣΙΕΣ ΑΝΔΡΩΝ-ΓΥΝΑΙΚΩΝ	73
ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΣΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΟΔΟΤΩΝ	75
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	76

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διπλωματική αυτή εργασία πραγματοποιήθηκε για την εκπλήρωση του μαθήματος του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Τ.Ε.Φ.Α.Α. Παραδοσιακοί χοροί 2003 – 2004. Είναι μελέτη μιας περίπτωσης όπου ο σκοπός της ήταν η καταγραφή των χορών και ήθη και εθίμων.

Η χρονική διάρκεια της επιτόπιας αυτής έρευνας πραγματοποιήθηκε μέσα στο διάστημα από τον Οκτώβριο του 2003 μέχρι και τον Ιούνιο του 2004. Επισκέφτηκα το υπό μελέτη χωριό 8 φορές και η μεθοδολογία που ακολούθησα ήταν σε πρώτο στάδιο η βιβλιογραφική έρευνα, στη συνέχεια η επιτόπια έρευνα (fieldwork) και η συμμετοχική παρατήρηση (participant observation). Τα μέσα που χρησιμοποίησα για την καταγραφή αυτή είναι film, video camera και μαγνητόφωνο. Το πραγματολογικό υλικό που συλλέχθηκε ήταν 5 κασέτες ήχου 90άρες, 3 60άρες κασέτες video camera και 63 φωτογραφίες, εκ των οποίων οι 43 είναι έγχρωμες και οι 20 ασπρόμαυρες.

Οι κάτοικοι του χωριού ήταν πολύ φιλόξενοι, με δέχτηκαν με θέρμη και ανεπιφύλακτα και ήταν ανοιχτή στη συζήτηση μαζί μου χωρίς ενδοιασμούς. Χαρακτηριστικό είναι ότι η πρώτη ερώτηση που μου έκαναν σχεδόν όλοι οι πληροφορητές ήταν πως και διάλεξα να κάνω για το χωριό τους αυτήν την εργασία μου. Οι περισσότερες συνεντεύξεις έγιναν στο κοινοτικό γραφείο του χωριού και γενικότερα οι κάτοικοι ήταν πολύ φιλόξενοι, με δέχτηκαν ακόμη και στα σπίτια τους όπως επίσης με ξενάγησαν και στο χωριό τους.

Σε γενικές γραμμές η επικοινωνία με τους κατοίκους ήταν εύκολη και ήταν όλοι πρόθυμοι να βοηθήσουν στην εξαγωγή της έρευνας με ζήλο και ενθουσιασμό. Η αναπόληση των παλαιότερων εποχών ήταν για αυτούς ιδιαίτερα έντονη με αποτέλεσμα να είναι σε θέση να μου περιγράψουν ακόμα και λεπτομέρειες που αφορούσαν στα έθιμα και στα προσωπικά τους βιώματα. Ο χορός και τα τραγούδια αποτέλεσαν κεντρικό θέμα των συζητήσεων μας και η καταγραφή τους ήταν τόσο για μένα όσο και για τους πληροφορητές ενδιαφέρουσα και ευχάριστη.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων αναφέρθηκε και μου περιέγραψε προσωπικά βιώματα και υπήρχε αληθοφάνεια στις απαντήσεις τους. Κατά τη γνώμη μου, υπήρχαν βέβαια και περιπτώσεις όπου άτομα μου έδιναν αναφορές από κείμενα που είχαν διαβάσει και δεν αποτελούσαν προσωπικές εμπειρίες τους ενώ παράλληλα προσπαθούσαν να τα

οικιοποιήσουν. Αυτός ο παράγοντας βέβαια αληθοφάνειας βέβαια έχει λειφθεί υπόψη στην έρευνα και έχουν διατηρηθεί μόνο τα στοιχεία που έχουν επιβεβαιωθεί με τις απόψεις των κατοίκων.

Ένα από τα προβλήματα που συνάντησα κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας ήταν ότι οι κάτοικοι θεωρούσαν αυτονόητους τους χορούς και τα τραγούδια που περιέγραφαν και δεν μου έδιναν σαφή ενημέρωση από την αρχή της συζήτησης. Έπρεπε να επιμείνω αρκετά έτσι ώστε να τους εκμαιεύσω την απάντηση που ήθελα από αυτούς. Και γενικότερα ήταν περιορισμένες οι αναφορές που κατάφερα να αποκομίσω όσον αναφορά στους χορούς και τα τραγούδια. Υπήρξε βέβαια και μία πρόταση από τον πρόεδρο του χωριού για τη διεξαγωγή ενός μικρού γλεντιού, στο οποίο θα είχα τη δυνατότητα να καταγράψω μία σειρά από διάφορους χορούς και τραγούδια. Δυστυχώς όμως δεν ήταν εφικτή η πραγματοποίηση της διοργάνωσης αυτής λόγω των πολλών υποχρεώσεων του προέδρου. Ένας άλλος παράγοντας που λειτούργησε αρνητικά στην έρευνα ήταν η απόσταση που είχε σαν αποτέλεσμα τις περιορισμένες επισκέψεις μου στον τόπο της υπό μελέτης κοινότητας. Επίσης ήταν απαραίτητη και η χρήση μεταφορικού μέσου για τις μετακινήσεις.

Θα ήθελα να διατηρήσω επίσης τις επιφυλάξεις μου για την καταγραφή των πληροφοριών και τα ενδεχόμενα λάθη που μπορεί να παρατηρηθούν καθαρά λόγω του περιορισμένου χρονικού περιθωρίου. Λάθη τα οποία μπορεί να οφείλονται και σε μη σωστή πληροφόρηση από τους κατοίκους οι οποίοι δεν το έκαναν σκόπιμα αλλά υπάρχει και το ενδεχόμενο να μην θυμούνται με λεπτομέρειες τα ακριβή γεγονότα που έλαβαν τότε χώρα.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους κατοίκους για τη συμβολή τους στην έρευνα αυτή για την υπομονή και την κατανόηση που έδειξαν σε εμένα. Επίσης τις θερμές μου ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω στον πρόεδρο του χωριού Λάκκα Στέφανο και την κάτοικο Άννα Γούδα οι οποίοι μου έδειξαν εμπιστοσύνη και μου προσέφεραν απλόχερα την πολύτιμη βοήθειά τους. Χωρίς τους ανθρώπους αυτούς δεν θα ήταν δυνατή η ολοκλήρωση της έρευνας μου.

ΜΙΑ ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΕΝΟΧΩΡΙΩΝ

Τα Γραμμενοχώρια αποτελούν ένα σύνολο από 14 χωριά τα οποία τοποθετούνται γεωγραφικά, δυτικά της πόλης των Ιωαννίνων, στα όρη Κουρέντων (1172 υψ.), βόρεια προς το ρέμα της Αμπελιάς και το βουνό Τσούκα (766 υψ.), ανατολικά της λοφοσειράς των Μαρμάρων-Ζωοδόχου (879 υψ.) και νότια της Μεγάλης Τσούκας (1173 υψ.). Η υψηλότερη κορυφή του οροπεδίου είναι αυτή του Αγ. Ιωάννη (826 υψ.) βόρεια του χωριού Λύγγος (Μοσπίνα). Ο ποταμός Σκολίτσας παραπόταμος του Καλαμά διασχίζει από ανατολικά τα όρη των Κουρέντων ενώ περιβάλλονται γεωγραφικά από τα Δωδωνοχώρια, τα χωριά Κουρέντων και Ντουσκάρας, τα χωριά της Ζίτσας και αυτά του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων (Νιτσιάκος 1998:255).

Εκτείνονται σ' ένα οροπέδιο κατάξερο γεμάτο στενόμακρες κοιλάδες που εναλλάσσονται από ισοϋψείς ράχες είτε πλημμυρισμένες από πουρνάρια-ασφάκες ή αγραπιδιές και δέντρα-δρυς, είτε ολόγυμες. Αυτό που είναι εξίσου χαρακτηριστικό είναι ο μεγάλος αριθμός λάκκων που παρατηρούνται στην περιοχή. Το εύκρατο κλίμα και η έντονη κυριαρχία του ασβεστόλιθου στα εδάφη της περιοχής, συντέλεσαν ουσιαστικά στην ανάπτυξη της χλωρίδας και πανίδας και ώθησαν τους κατοίκους να ασχοληθούν με την κτηνοτροφία και την καλλιέργεια του εδάφους.

Οι έντονες επιρροές από τους γύρω πληθυσμούς στους κόλπους των Γραμμενοχωριών, γίνεται φανερή στις ονομασίες των χωριών οι οποίες ποικίλουν. Πιο συγκεκριμένα, τα χωριά Κόντσκα, Ντόμπρου, Τσέριανη, Βράβορη, Αραχοβίτσα, Βαγενίτη, Κοβίλιανη, Πογδορά και Μοσπίνα είναι σλαβικής προέλευσης. Αντίστοιχα τα χωριά Περάτι, Λιόκου και Δέλβινο είναι αρβανίτικης, ενώ το Γραμμένο, το Ζευγάρι, το Σπήλιο και το Κοκκινόχωμα ελληνικής.

Πολλά ονόματα χωριών με το πέρασμα των χρόνων, έχουν αλλάξει. Το χωριό Τσέριανη που ονομαζόταν κάποτε, σήμερα λέγεται Λοφίσκος. Η ονομασία του χωριού Ανάργυροι είναι σημερινή, παλαιότερα λεγόταν Βράβορη, μία άλλη ονομασία η οποία έχει αλλάξει είναι του χωριού Κοβύλιανη¹ που τώρα ονομάζεται Πολύλοφος. Επίσης το όνομα Λύγγος είναι ονομασία των τελευταίων χρόνων, παλαιότερα ήταν γνωστό με το όνομα

¹ Μία εκδοχή που πήρε το όνομα είναι ότι κουβαλήθηκαν, κουβαλιτέκ, κουβαλιούμενη, Κοβύλιανη

Μοσπίνα. Τα Πετράλωνα έχουν και αυτά με τη σειρά τους αλλάξει το όνομα, το οποίο ήταν Ντόμπρου². Το Ασβεστοχώρι ήταν γνωστό και σαν Λιόκου, ενώ το χωριό Λευκοθέα σαν Αραχοβίτσα. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι κάτοικοι των Γραμμενοχωριών χρησιμοποιούν τις ονομασίες που ονομάζονταν παλαιότερα τα χωριά.

Κεντρικό άξονα των Γραμμενοχωριών αποτελεί το χωριό Γραμμένο, το πιο μεγάλο από τα υπόλοιπα που απλώνεται σε εκτεταμένο λόφο με διεύθυνση βόρεια προς νότια. Ως χωριό ελεύθερο, δηλαδή κεφαλοχώρι της περιοχής, όπως αναφέρουν πηγές ως το 1764, τοποθετείται στο σταυροδρόμι δυο ιστορικών δρόμων, Γιάννενα- Σταυράκι- Μάρμαρα- Κόντσικα- Περάτι- Βαγενήτι- Γραμμένο- Σπήλιο- αυχένας Μέγα Λόγγου- Γουργιάνιστα- Κούρεντα, από ανατολικά προς δυτικά, και από βορρά προς νότο Κωστανιανή ή Μπέρκο- αυχένας Αγ. Νικολάου- Λύγγο- Πολύλοφος ή Λυκοστάνη- Βαγενήτι- Γραμμένο-Κοκκινόχωμα- Αμπελιά- χωριά Ζίτσας. Οι δυο αυτές οδοί παρείχαν στο Γραμμένο άμεση πρόσβαση και επικοινωνία με την πόλη των Ιωαννίνων, η οποία βρίσκεται από τα δυτικά σε απόσταση 20 χλμ., περίπου 20 λεπτών από το κέντρο του χωριού, κάνοντας εύκολη τη μετακίνησή τους από και προς την πόλη.

² Ντόμπρου σημαίνει καλός, π.χ. λέμε ντόμπρος άνθρωπος

Επίσης το Γραμμένο αποτελούσε σημαντικό μέρος και ενός άλλου «εσωτερικού συγκοινωνιακού οδικού δικτύου», Ίλιον- Πασαρώνα- Καστρίτσα, Δωδώνη- Γραμμένο- Θεογέφυρο- Καλπάκι και Πασαρώνα- Σουλόπουλο- Γιτάνη. Το Γραμμένο υπήρξε μια από τις τοποθεσίες στην κοιλάδα του Καλαμά, με πολλές οχυρές θέσεις και αποτελούσε μαζί με τον Πολύλοφο και την Ψήνα τρεις από τις ακροπόλεις κατά μήκος του ποταμού Σμόλιστα, μέσα στην Κοιλάδα της Δωδώνης.(Χαρίσης 2003:232)

Σύμφωνα με τον (Κοκολάκη 2003:355) τα χωριά της περιοχής των Ιωαννίνων κατατάσσονται σε διάφορους τύπους και ζώνες. Συγκεκριμένα τοποθετεί το Γραμμένο στον τύπο χωριών που παρουσιάζουν μεν αλματώδη ανάπτυξη του πληθυσμού τους κατά την περίοδο 1850-1870, ακολουθούμενη όμως από αντίστοιχη μείωση του πληθυσμού αυτού τα επόμενα χρόνια. Αντίθετα με άλλα χωριά που ανήκουν σε διαφορετικούς τύπους όπως τα χωριά του Ανατολικού Ζαγορίου (κατά τον Κοκολάκη), το Γραμμένο δεν κατόρθωσε να ξεπεράσει την πληθυσμιακή κρίση των χρόνων που ακολούθησαν εξαιτίας του γεγονότος ότι οι κάτοικοι που αποδήμησαν αποτελούσαν συντριπτική πλέον πλειοψηφία (Κοκολάκη 2003:355). Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η κρίση αυτή εμφανίζεται πολύ πιο έντονη στα μεγαλύτερα-κεντρικά χωριά (κεφαλοχώρια), όπως το Γραμμένο, η Μόσιαρη και το Λοζέντζι, παρά στα γειτονικά μικρότερα χωριά. Αντίστοιχο φαινόμενο με αυτό της κρίσης των πόλεων όπου οι κάτοικοι ψάχνουν διαφορετικές διόδους απασχόλησης πέραν των ήδη υπαρχόντων (Κοκολάκη 2003:355).

Αρκετοί ήταν αυτοί που εργαζόντουσαν στα Ιωάννινα και σαν αποτέλεσμα χρησιμοποιούσαν σαν δεύτερη κατοικία το πατρικό τους σπίτι στο Γραμμένο. Η κατηγορία αυτή των κατοίκων ήταν οι νέοι οι οποίοι είχαν τη δυνατότητα συχνής μετακίνησης, ενώ οι ηλικιωμένοι αποτελούσαν τη δεύτερη κατηγορία των κατοίκων που παρέμεναν μόνιμα στο χωριό. Αυτοί που βρίσκονταν όμως σε άλλα μέρη πάντα πήγαιναν τα απαραίτητα στο χωριό και ότι λείπονταν στις οικογένειές τους. Ανάλογη ήταν και η κατάσταση στα υπόλοιπα χωριά των Γραμμενοχωριών, καθώς ήταν πιο εύκολη η δίοδος του κάθε χωριού προς την πόλη παρά προς τις μεταξύ τους επικοινωνίες. Συνέπεια του φαινομένου αυτού αποτελεί η δημογραφική αποψίλωση των χωριών και η κατάρρευση του τοπικού συστήματος (Νιτσιάκος 1998:258). Σήμερα βέβαια έχει διαφοροποιηθεί ο τρόπος ζωής, και παρατηρείται

επιστροφή των κατοίκων στις γενέτειρές τους με μόνιμη πλέον διαμονή εκεί, ιδιαίτερα αυτών που είχαν φύγει προς το εξωτερικό.

Παράλληλα βλέπουμε την εποχή εκείνη να ανέρχεται η αστική τάξη και οι Γραμμενοχωρίτες να γίνονται τεχνίτες, ραφτάδες, υφαντάδες, χαλκουργοί και κάπως έτσι ξεκινούν και το εμπόριο. Πρώτα από τα Γιάννενα και ύστερα σε άλλες πόλεις, μακρινές, όπως στη Σμύρνη. Επίσης πολλοί ήταν αυτοί που στράφηκαν στην επιστήμη της ιατρικής και με αυτό τον τρόπο απέκτησαν μεγάλη ισχύ και πλούτο. Η κατάρρευση της παλαιάς άρχουσας τάξης των αρχόντων και η «εξισορροπητική πολιτική» που εφάρμοσε ο Αλή Πασάς στην πρωτεύουσα της Ηπείρου (Βακαλοπούλου 1992:73), άφησε το περιθώριο για τη δημιουργία αυτής της νέας και ανερχόμενης αστικής τάξης, δίνοντας ευκαιρίες ανάπτυξης και εξέλιξης σε μεγαλύτερο ποσοστό ανθρώπων. Παράλληλα με τους Γραμμενιάτες ασχολήθηκαν με το εμπόριο και οι κάτοικοι των Ζαγορίων, Μετσοβιτών, Πωγωνισίων, Τσαρκοβιστινών, Κονιτσιωτών και Μαλακασιωτών (Βακαλοπούλου 1992:73).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Οι ιστορικοί σταθμοί στην πορεία του Γραμμένου έχουν να κάνουν με μεγάλα και σημαντικά γεγονότα της ιστορίας της χώρας μας. Ο Σεπτέμβριος του 1611 με την εξέγερση του Διονυσίου του φιλοσόφου αποτελεί τον πρώτο σταθμό αφού η περιοχή μετά το 1430 δεν είχε κάνει έντονη την παρουσία της, και εμφανίζεται δυναμική την εποχή αυτή (Μπέττης 1996:47).

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας τα Γραμμενοχώρια γενικά σημείωσαν προσπάθειες εξεγέρσεων χωρίς όμως ουσιαστικά αποτελέσματα. Χαρακτηριστικά, η εξέγερση τους που υποκινήθηκε από τους Σουλιώτες στα μέσα Ιουλίου του 1821, αποτυγχάνει παρά τις ευοίωνες επιδιώξεις των τελευταίων, οι οποίοι λίγο διάστημα πριν ανάγκασαν σε υποχώρηση 4000 Τουρκαλβανούς με αρχηγό το Μάρκο Μπότσαρη (Εγκυκλοπαίδεια Ήπειρος 1997:275). Την ίδια περίοδο κάτοικοι των Γραμμενοχωρίων αλλά και της Πάργας και των Καλαρρυτών καταφεύγουν στο Μεσολόγγι (Βακαλοπούλου 1992:227). Το χωριό βέβαια λεηλατείται από τους Τούρκους ως αντίποινα της εξέγερσης αυτής.

Η κατάσταση βελτιώνεται για τους Γιαννιώτες ως τα μέσα Μαρτίου, καθώς πλέον οι επαναστάτες συσπειρώνονται και αποτελούν ισχυρή δύναμη. Ένα μεγάλο μέρος των επαναστατών βρίσκεται στο Πέτα Άρτας, με 6000 άνδρες και αρχηγό τον Κίτσο Τζαβέλλα. Στην περιοχή των Ιωαννίνων ένα ουσιαστικό κομμάτι της επανάστασης τοποθετείται στην περιοχή των Δραμεσιών (νότια της πόλης των Ιωαννίνων-19 χλμ), το Λοζέντζι, τη γέφυρα του Καλαμά, την περιοχή Γραμμένου-Νεοχωρίου και την επαρχία Πρεβέζης και αποτελούν εκεί εστία από την οποία αναχαιτίζουν τις τούρκικες δυνάμεις στα Ιωάννινα και στα γύρω χωριά (Εγκυκλοπαίδεια Ήπειρος 1997:290).

Στην περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου τα Γραμμενοχώρια αποτελούν σταθμό διακίνησης πληροφοριών. Αν και μέχρι τα τέλη Νοεμβρίου 1912 γινόταν μεταφορά πληροφοριών μέσω των Τζουμέρκων, ενώ από τις 26 Νοεμβρίου και μέχρι την απελευθέρωση το ρόλο αυτό τον αναλαμβάνουν τα Γραμμενοχώρια, η Μοσπίνα και οι Μαουσιοί, με την έντονη και ουσιαστική συμμετοχή των γυναικών, οι οποίες προσέφεραν τη βοήθειά τους όποτε αυτή ήταν απαραίτητη (Βακαλοπούλου 1992:603-604).

Τέλος με τον πόλεμο του 1940, την κατοχή και τον εμφύλιο, το Γραμμένο υφίσταται μια από τις μεγαλύτερες κρίσεις. Παρατηρείται ερήμωση και εγκατάλειψη των εστιών, καθώς οι νέοι κυρίως κάτοικοι φεύγουν, αφήνοντας πίσω τους περισσότερο ηλικιωμένους οι οποίοι δεν είναι σε θέση να συμβάλλουν ενεργά στην ανάπτυξη και εξέλιξη του χωριού (Μπέττη 1996).

ΓΡΑΜΜΕΝΟ ΤΟ ΚΕΦΑΛΟΧΩΡΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Γραμμένο ή η Γραμμένη ή στου Γραμμέν' ή στ' Γραμμέν' αποτελούν τις πιο γνωστές ονομασίες που συναντάμε για το χωριό. Η λέξη Γραμμένο είναι ελληνικής προέλευσης, παρά το γεγονός ότι συναντάμε και ονόματα σλαβικής προέλευσης (Μπέττη 1996). Σύμφωνα με τον (Μπέττη 1996), το ελληνικό όνομα του χωριού αποτελεί ένα από τα στοιχεία που το κατατάσσουν ως νεώτερο τμήμα της περιοχής. Η άποψη του όμως αυτή έρχεται σε αντίθεση με τους κατοίκους του χωριού οι οποίοι βεβαιώνουν για την παλαιότητα του.

Οι εκδοχές για την προέλευση του ονόματος ποικίλουν. Ξεκινώντας αναφέρεται ότι επί Τουρκοκρατίας τα χωριά αυτά υπήρχαν Γραμμένα στα «κιτάπια» των κατακτητών με αποτέλεσμα να εισπράττονται κανονικά οι φόροι από αυτά, σε αντίθεση με τα χωριά των Τζουμέρκων Άγραφα, τα οποία δεν δήλωσαν ποτέ υποταγή. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι όταν ο Μουράτ ο Β' διαπραγματευόταν την παράδοση των Ιωαννίνων το 1413, οι κάτοικοι των Γραμμένων έσπευσαν να καταγραφούν στους φορολογικούς καταλόγους των Τούρκων.

Μια άλλη εκδοχή σύμφωνα με το γυμνασιάρχη Σούλη εντάσσει την ονομασία ως κυριώνυμο τοπωνυμικό, το οποίο φαίνεται και από τη γενική στ' Γραμμέν' (όπου εδώ παραλείπεται η φράση στα «χτήματα» για να συμπληρωθεί η πρόταση). Το επίθετο παλιάς Ηπειρωτικής οικογένειας, με ρίζες από το Βυζάντιο, είναι αυτό που δίνει την ονομασία του στα κτήματα αυτά και γενικά στο χωριό. Μια τρίτη εκδοχή που δεν θεωρείται και τόσο αξιόπιστη από τον Μπέττη, αποτελεί αυτή που διατύπωσε ο Μέρτζιος³, ότι δηλαδή το χωριό προήλθε από τη σλαβική λέξη Grimmīn, που είναι ουσιαστικά ένα είδος χορταριού.

Η τελευταία εκδοχή που κλίνει περισσότερο προς μια ρομαντική άποψη αφορά στη χρήση της λέξης ως κάτι εξαιρετικά όμορφο. Τα χωριά αυτά δηλαδή χαρακτηρίζονται από μια ομορφιά γραμμένη-«ζωγραφισμένη». Ήταν «γραμμένα χωριά», δηλαδή πολύ ωραία χωριά.

Πράγματι διαπίστωσα η ίδια την απaráμιλλη αυτή ομορφιά του τόπου, ύστερα από τις πολλαπλές επισκέψεις μου στα χωριά αυτά. Διασχίζοντας το δρόμο από τα Ιωάννινα προς τα Γραμμενοχώρια συναντάμε τα εξής χωριά: Ζωοδόχο, Πετράλωνα, Λοφίσκος, Ανάργυροι και φτάνουμε τελικά στο

³ Ο Κ. Μέρτζιος γεννημένος στο Γραμμένο, είχε ασχοληθεί με τα Αρχεία της Βενετίας.

κεφαλοχώρι Γραμμένο. Τα γειτονικά του χωριά εκτός από το Λοφίσκο και τους Ανάργυρους είναι και το Βαγενήτι. Ο επαρχιακός δρόμος διασχίζει το κέντρο του χωριού.

Κατά την είσοδό μας στο χωριό, αριστερά βλέπουμε την Καπλάνειον Σχολή και την εκκλησία της Αγ. Παρασκευής του Γραμμένου. Ακριβώς

απέναντι στη δεξιά πλευρά υπάρχει η παιδική χαρά. Όσο προχωρούμε λίγο πιο πάνω συναντάμε το Μνημείο Ηρώων και την κεντρική πλατεία του χωριού, η οποία παλαιότερα βρισκόταν σε διαφορετική θέση, πιο αριστερά και εσωτερικά του χωριού. Τα καταστήματα που παρατηρεί κανείς στην πλατεία είναι τα δυο παραδοσιακά καφενεία, ο φούρνος και επίσης εκεί θα βρούμε και το κοινοτικό γραφείο.

Το χωριό χωρίζεται σε συνοικίες. Πιο συγκεκριμένα και σύμφωνα με το ΦΕΚ 1054/Δ'722-10-87⁴, το οποίο καθορίζει και επίσημα τα όρια του Γραμμένου, καθώς και τους περιορισμούς δόμησης αυτού και χαρακτηρίζει το Γραμμένο ως «ούτε Περιαστικό, Αδιάφορο, Στάσιμο, Συνεκτικό και Μεσαίο». Επίσης οριοθετεί τον οικισμό του Γραμμένου με βάση το Σχεδιάγραμμα 1 που ακολουθεί και το οποίο παρουσιάζεται σε κλίμακα 1:5.000.

ΟΡΙΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

■ είναι κτήρια οικισμού

1. - Δικαστήρια, Κατάστημα Υποθηκών
2. - " Επισκοπική Διακονία
3. - " Ίεραρχ. Πύλη
4. - " Κιόσκιος Δρόμο
28. - " Σχολείο
30. - " Ραφείο
5. - " Αρχών Στάση
8. - " Εγκλιση Βασιλείου
7. - " Επισκοπική Τσιάντι
10. - " Δημόσια Δομή
11. - " Ίεραρχ. Πύλη
12. - " Κουζίνα Καστούλα
13. - Διακονία Τσιάντι - Τσιάντι
14. - Λόγιος Σηλαροπού
15. - Κουζίνα Αρχών Ητούβα
16. - Διακονία Κουζίνα Δ. Τσιάντι. Η Κουζίνα
17. - Διακονία Κουζίνα Ητούβα
18. - Δρόμος
19. - Διακονία Δημητρίου Ητούβα
20. - " Ητούβα (Κουζίνα)
26. - " Α. Γούβα
27. - Λαγκιά Στάση

⁴ Στηριζόμενο σε παλαιότερα ΦΕΚ, όπως 181Δ'3-5-85 και 133Δ'14-2-87.

Καθώς κάνουμε την είσοδό μας στο χωριό η πρώτη συνοικία που συναντάμε είναι τα «Σιαδάκια» ή αλλιώς Καμπούλη. Η εξήγηση των κατοίκων γιατί ονομάστηκε έτσι ήταν ότι έχει αυτό το ίσωμα ο δρόμος, στην περιοχή αυτή, και συνεχίζεται η συνοικία και στα γύρω σπίτια από αυτό το σημείο. Μία άλλη συνοικία είναι η λεγόμενη Ράχη, όπου βρίσκεται στην κορφή του λόφου και στο πιο ψηλό σημείο είναι χτισμένη η εκκλησία του Αρχάγγελου Μιχαήλ. Συνεχίζοντας τη διαδρομή μας προς το εσωτερικό του χωριού η επόμενη συνοικία που συναντούμε είναι του Σταΐκου, όπου υπήρχαν μπακάλικα και άλλα παλιά μαγαζιά. Οι κάτοικοι λένε ότι πήρε την ονομασία από τους κατοίκους της περιοχής αυτής. Συνεχίζοντας την πορεία μας προς τα νότια και αριστερά συναντάμε τη συνοικία της Ρούγας, όπου ερμηνεύεται ως μαχαλάς ή αλλιώς «Αυδάτικα», γιατί σ' εκείνη την περιοχή μέναν κάτοικοι που ονομάζονταν Αυδοί και έτσι προέκυψε και το όνομα της συνοικίας. Άλλη μία άκρως αντίθετα από την πλευρά που περιγράφω, προς τα ανατολικά, είναι η περιοχή του Ανήλιου⁵.

Το χωριό, επίσης, έχει και αρκετές οικογένειες γύφτων η οποίοι ζούσαν συγκεντρωμένα, σε μαχαλάδες. Στη συνοικία της Καμπούλη, πιο συγκεκριμένα δίπλα από το σχολείο ζούσαν οι οικογένειες Μπούρμπου, έτσι ο μαχαλάς αυτός πήρε την ονομασία Μπουρμπάτικα, στην ίδια περιοχή ήταν και οι Φακαίοι. Στην απέναντι πλευρά της περιοχής του Ανήλιου ήταν ο μαχαλάς των Ζουμπαίων και των Κοτταίων. Οι γύφτοι, ξεχωριστή ράτσα από τους υπόλοιπους κατοίκους, μένουν όπως προείπα σε δικές τους συνοικίες με ενδογαμικές σχέσεις. Το θρήσκευμά τους είναι χριστιανοί ορθόδοξοι με συνείδηση ελληνική. Η ενασχόλησή τους με τα παραδοσιακά όργανα τους έχει καθιερώσει ως φορείς της παράδοσης στους χορούς και τα τραγούδια του τόπου.

Εκτός από την παραδοσιακή μουσική οι γύφτοι ασχολούνταν και με άλλες δουλειές για να βγάλουν τα προς το ζην. Αναφέρεται χαρακτηριστικά από τους κατοίκους της περιοχής ότι οι Μπουρμπαίοι ήταν τεχνίτες σιδεράδες και έφτιαχναν γεωργικά εργαλεία πέρα από την απασχόλησή τους με διάφορα παραδοσιακά όργανα όπως κλαρίνο, βιολί, ντέφι, λαούτο. Οι Ζουμπαίοι από την άλλη που βρίσκονται στο Ανήλιο ήταν και αυτοί τεχνίτες και κατασκεύαζαν κόσκινα και σήτες για το κοσκίνισμα του αλευριού. Και αυτοί ήταν

---

⁵ Ο μαχαλάς αυτός ονομαζόταν έτσι, σύμφωνα με τους κατοίκους, γιατί δεν έβλεπε την περιοχή αυτή καθόλου ήλιος.

οργανοπαίχτες. Οι Φακαίοι εκτός από οργανοπαίχτες ήταν και σιδεράδες. Κατασκεύαζαν γεωργικά εργαλεία, που ήταν απαραίτητα για την καλλιέργεια της γης, όπως αλέτρια, τσαπιά, τσάπες, δρεπάνια.

Σε γενικές γραμμές οι κάτοικοι του Γραμμένου, ήταν κυρίως κτηνοτρόφοι και γεωργοί, αφού τους ευνοούσε άλλωστε και το έδαφος, όπως έντονη ήταν και η απασχόλησή τους με την αμπελουργία. Συνδύαζαν τον τρύγο των σταφυλιών με το θέρισμα του σιταριού. Μετά το θέρισμα, τα παιδιά, βοσκούσαν τα ζωντανά σε ορισμένες περιοχές όπως στην Καλογερίτσα και Τσιουπόρη. Εκεί πρόσεχαν τα ζώα, έχοντας μαζί τους νερό και φαγητό και αν υπήρχαν και κάποιες κοπέλες που τραγουδούσαν, περνούσε η μέρα τους.

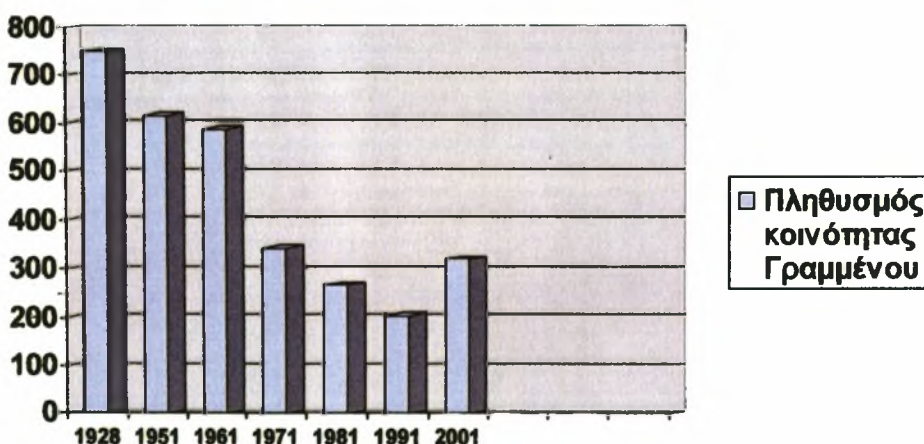
Η οικονομία των Γραμμενοχωριτών ήταν κλειστή. Οι οικογένειες δούλευαν και ζούσαν από τα προϊόντα που παρήγαγαν και την πώληση αυτών που περίσσευαν, καθώς και από την εκτροφή ζώων, συνήθως προβάτων, αλλά και μερικών βοδιών. Τα προϊόντα που συνήθως διαθέτονταν προς πώληση ήταν σταφύλια, κρασί, τσίπουρο και καυσόξυλα. Στο χωριό κανένας δεν χρησιμοποιούσε εργάτες, όλες οι δουλειές του σπιτιού ή των χωραφιών, γίνονταν από τους ίδιους. Οι κάτοικοι των Γραμμενοχωριών ζούσαν άνετα από τις καλλιέργειες, αυτοεξυπηρετούνταν και αλληλοβοηθούνταν. Οι δύσκολες περίοδοι ήταν όταν υπήρχε έντονη ξηρασία ή αντίστοιχα καιρικά φαινόμενα που προκαλούσαν προβλήματα στις σοδειές και υπήρχε έτσι σημαντική μείωση του εισοδήματός τους. Σε καλύτερη οικονομική θέση βρίσκονταν οι γεωκτηνοτρόφοι, οι οποίοι είχαν πιο αυξημένο εισόδημα από τους απλούς αγρότες, όμως οι δυσκολίες και ο φόρτος δουλειάς ήταν εξίσου μεγαλύτερος. Κανένας παρόλα αυτά δεν εργάζονταν την Κυριακή. Η Κυριακή αποτελούσε ημέρα ξεκούρασης από τις δουλειές της εβδομάδας, καθώς και ενασχόληση με τα Θεία, αφού όλοι οι κάτοικοι προσέρχονταν στην εκκλησία από το πρωί και παρακολουθούσαν το μυστήριο.

Ο τρόπος ζωής ήταν πολύ δύσκολος, με αποτέλεσμα αυτού αρκετοί κάτοικοι να μεταναστεύσουν για να βρουν μία καλύτερη ζωή που θα τους πρόσφερε ικανοποιητικά χρήματα για να ζήσουν και κάποια στιγμή να επιστρέψουν στην γενέτειρα χώρα/ πόλη/ χωριό. Στις προσωπικές συνομιλίες με τους κατοίκους, μου εξιστόρησαν τη ζωή τους που είχαν στο εξωτερικό, και τα αρκετά χρόνια απουσίας από το χωριό σε χώρες μακρινές όπως η Αμερική και η Γερμανία. Τα χρόνια απουσίας των κατοίκων αρκετά, 30 χρόνια, 11

χρόνια. Βέβαια, θα πρέπει να αναφέρω ότι περισσότεροι από τους κατοίκους που κατέφυγαν στο εξωτερικό, δούλεψαν ως εργάτες, καθώς δεν είχαν τη δυνατότητα αρχικά, να ασχοληθούν με τα επαγγέλματα που είχαν μάθει και τελειοποιήσει στο Γραμμένο. Υπήρχαν από την άλλη και οι κάτοικοι που αναζήτησαν μία καλύτερη ζωή στο «μεγάλο χωριό», την Αθήνα. Πολλά χρόνια μακριά από το χωριό αλλά η καρδιά τους και το μυαλό τους ήταν στο Γραμμένο.

Παρατηρώντας την πληθυσμιακή εξέλιξη του Γραμμένου, γίνεται φανερή η σταδιακή μείωση του συνόλου των κατοίκων που διαμένουν πλέον μόνιμα στο χωριό. Οι πηγές από τις οποίες άντλησα τις πληροφορίες είναι η ΕΣΥΕ, με αποτελέσματα απογραφών από το 1928 έως το 2001. Χαρακτηριστικά παρατηρούμε ότι το 1928 στην κοινότητα του Γραμμένου το σύνολο των κατοίκων είναι 749, εκ των οποίων οι 322 άρρενες και 427 θήλυς. Αντίστοιχα το 1951 το σύνολο των κατοίκων μειώνεται στα 616 άτομα και από εκεί και πέρα υπάρχει μια σταθερή πορεία καθοδική. Το 1961 είναι 589, το 1971→342, το 1981→268 και το 1991→203. Με την τελευταία βέβαια απογραφή του 2001 διακρίνουμε μια αύξηση του πληθυσμού στα 320 άτομα. Αύξηση στην οποία συνέβαλε σημαντικά το γεγονός ότι επέστρεψαν στη γενέτειρά τους αρκετοί από τους Γραμμενιάτες που βρισκόταν στο εξωτερικό. Οι μετρήσεις αυτές παρουσιάζονται ενδεικτικά στο παρακάτω σχεδιάγραμμα.

Μια παρόμοια εικόνα χαρακτηρίζει και τον πληθυσμό των Γραμμενοχωριών γενικότερα. Στις απογραφές του 1951-1991 παρουσιάζεται κατακόρυφη μείωση, σύμφωνα με την ΕΣΥΕ πάντα. Το 1981, παρατηρούμε

μια στασιμότητα του πληθυσμού, η οποία όμως μεταβάλλεται πάλι σε μείωση το 1991 (Νιτσιάκος 1998:262).

Η σύσταση του ντόπιου πληθυσμού αποτελείται από αυτόχθονες Γραμμειάτες, οι οποίοι γεννήθηκαν και μεγάλωσαν εκεί. Ο τόπος διαμονής τους ήταν είτε στο χωριό, είτε στην πόλη των Ιωαννίνων, διατηρώντας οι δεύτεροι βέβαια, στενή επικοινωνία και σχέσεις με το χωριό. Πηγαινοέρχονταν τακτικά από και προς το Γραμμένο όποτε ήταν δυνατό. Οι ξενιτεμένοι με τη σειρά τους διατηρούσαν και αυτοί επαφές με το χωριό, επικοινωνώντας όσο μπορούσαν και με όποιο τρόπο ήταν διαθέσιμος για εκείνη την εποχή. Πολλοί από τους ντόπιους ανέτρεχαν σε γειτονικά χωριά και πόλεις για αναζήτηση νύφης, την οποία έφερναν στο Γραμμένο ή στον τόπο διαμονής τους. Χαρακτηριστικό γεγονός αποτελούσε η αποφυγή σύνδεσης των ντόπιων με τους γύφτους όσον αφορά στο θέμα του γάμου.

ΣΧΟΛΕΙΟ

Δεν υπάρχει ακριβής καταγραφή για την ημερομηνία ίδρυσης του σχολείου του Γραμμένου, ούτε προφορική ούτε γραπτή. Η μόνη αναφορά που συναντάμε είναι αυτή που αναφέρει ο γυμνασιάρχης Σούλης, στα Ηπειρώτικα Χρονικά της Χρονιάς του 1933. Μιλάει για αναφορά στο Ευαγγέλιο της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου, το οποίο όμως έχει χαθεί.

Ο Αγ. Νικόλαος⁶ ήταν το μοναστήρι που φιλοξενούσε το σχολείο γιατί πρώτα απ' όλα βρισκόταν κοντά στο χωριό και παρείχε μεγάλο βαθμό προφύλαξης από τους Τούρκους. Είχε την δυνατότητα επίσης, να παρέχει στους μαθητές εκκλησιαστικά βιβλία ώστε να γίνεται η διδασκαλία και μέσα από αυτά. Η κλοπή και λεηλασία του μοναστηρίου γύρω στο 1840, γίνεται η αιτία να σταματήσει η λειτουργία του. Παρόλα αυτά σε ερώτηση μου προς κάτοικο της περιοχής η απάντηση ήταν αρνητική όσον αφορά στη συστέγαση του μοναστηριού με το σχολείο.

Αναφορές επισημαίνουν ότι την περίοδο 1650-1800 δεν υπάρχουν ενδείξεις για τη λειτουργία του σχολείου, ενώ ο Λαμπρίδης παρουσιάζει στοιχεία για την ύπαρξη Δημοτικού-Ελληνικού σχολείου πριν την επανάσταση του 1821. Πολύ αργότερα, το 1926, έχουμε αναφορές για την κατασκευή ενός μεγάλου Διδακτηρίου στην περιοχή του Γραμμένου, στο οποίο συμμετείχε το κράτος, όμως πολύ σημαντική ήταν και η συμβολή του κληροδοτήματος των Ζωσιμάδων και του Καπλάνη, μεγάλων ευεργετών του Γραμμένου και της Ηπείρου γενικότερα, με καταγωγή βέβαια από τα Γραμμενοχώρια. Πιο συγκεκριμένα στην πόλη των Ιωαννίνων λειτούργησε το 1828, η Καπλάνειος Σχολή, ενώ υπήρχε ήδη η αντίστοιχη Ζωσιμαία Σχολή, παράλληλα με τη λειτουργία τριών δημοτικών σχολείων και παρθεναγωγείων (Βακαλοπούλου 1992:721). Στο Γραμμένο επίσης λειτουργούσε και οικοκυρική σχολή όπου είχε σαράντα κοπέλες μέσα⁷. Ενώ το σχολείο που λειτουργούσε στο Γραμμένο ήταν τριθέσιο και είχε πάρα πολλά παιδιά. Χαρακτηριστική είναι η έκφραση ενός κατοίκου,

---

⁶ Εδώ υπάρχει αντίθεση, ένας κάτοικος μου παραθέτει ότι το πρώτο σχολείο βρισκόταν στην εκκλησία των Ταξιαρχών.

⁷ Αυτές οι κοπέλες χόρευαν και τραγουδούσαν με το στόμα μέσα στη σχολή και ακουγόntonουσαν στο χωριό.

«Είμασταν και πολλά παιδιά τότε, πολλά παιδιά. Εδώ στο σχολείο ακουγόταν η σκάλα στο διάλειμμα (βρόντος μεγάλος) κατέβαιναν κάτω...»

«230 παιδιά πηγαίναμαν στο σχολείο, εδώϊα στο σχολείο, αυτόϊα και τώρα δεν είναι ούτε ένα γραμμενιάτικο. Όχι 200 αλλά ούτε ένα γραμμενιάτικο... και τώρα δεν είναι ιτς τίπουτις»

Η ύπαρξη των Ηπειρωτών Ευεργετών, αυτών οι οποίοι βρίσκονταν είτε στο εξωτερικό⁸, είτε στην Αθήνα⁹, υπήρξε καθοριστική για την περιοχή της Ηπείρου. Η αγάπη για τη γενέτειρά τους και η κατανόηση των προβλημάτων της περιοχής τους, τους ώθησε στη δημιουργία κληροδοτημάτων, τα οποία βοηθούσαν κυρίως οικονομικά τους συμπατριώτες τους. Πέραν βέβαια και από τη συμμετοχή τους στη δημιουργία σχολείων και εστιών πνευματικής καλλιέργειας. Το μεγαλύτερο μέρος των κληροδοτημάτων αφορούσε κατά σειρά στις περιοχές Άρτα, Ζίτσα, Μέτσοβο, Γραμμένο, Τσαραπλάνα, Φιλιάτες, Πάπιγγο, Πάργα, Παραμυθιά (Εγκυκλοπαίδεια 1997:418). Πολλά από αυτά τα κληροδοτήματα υφίστανται ακόμα και σήμερα, θυμίζοντας τους ανθρώπους αυτούς και την πολύ ουσιαστική συμβολή τους στην πνευματική ανάπτυξη της περιοχής, παρά το γεγονός ότι δεν διέμεναν μόνιμα εκεί.

Μελετώντας τη ζωή και το έργο των ευεργετών, συναντάμε τον Ζώη Καπλάνη, μεγαλέμπορο στη Ρωσία, ευκατάστατο και με έντονο το στοιχείο του πατριωτισμού. Έχει γίνει σύμβολο στην ιστορία του τόπου, όπου ένα φτωχό παιδί ξενιτεύεται από την πόλη του και ερχόμενος πίσω σ' αυτήν μετά από χρόνια, αφού βέβαια είχε πλουτίσει, δεν ξεχνά την πατρίδα του και την περιουσία του την διαθέτει σε αυτήν (Νιτσιάκος 1998:260). Πέραν της σχολής που ίδρυσε στην πόλη των Ιωαννίνων και τη συμμετοχή του στην διατήρησή της, χρηματοδοτούσε και ορφανοτροφείο στη Μόσχα. Η Καπλάνειος Σχολή και η «πολύτιμη βιβλιοθήκη» της, καταστράφηκε με την πολιορκία των Ιωαννίνων το 1822 (Αραβαντινού 1984:36). Επίσης ο Νικόλαος Ζωσιμάς, ένας από τους πέντε της αδελφότητας των Ζωσιμάδων, με καταγωγή επίσης από το Γραμμένο¹⁰, συνέβαλε και αυτός με τη σειρά του σε χρηματοδότηση ορφανοτροφείου της Μόσχας, αλλά προσέφερε χρήματα και στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, πέραν των εκπαιδευτικών σχολών (Αραβαντινού

---

⁸ Αυστραλία, Αίγυπτο.

⁹ Νέο Κόσμο

¹⁰ Σύμφωνα με μαρτυρία κατοίκου είναι ότι πιθανότατα να μην γεννήθηκε στο Γραμμένο αλλά στα Γιάννενα και απλώς η καταγωγή του πατέρα τους να είναι από το χωριό. Υπάρχει το πατρογονικό σπίτι αλλά αυτό είναι η πατρική οικία.

1984:237). Από τις σημαντικότερες μορφές των σχολών αυτών, με καταγωγή βέβαια από το Γραμμένο και με πνευματική αναγέννηση ήταν οι: Ζαφείριος ο Γραμμενιάτης, Κωνσταντίνος ο Γραμμενιάτης και Γεώργιος Κρανάς, Αναστάσιος Γούδας, Φιλήτας¹¹.

Όπου ο Αναστάσιος Γούδας ήταν ο πρώτος διδάκτωρας του Πανεπιστημίου Αθηνών της Ιατρικής. Ο πρώτος διευθυντής της Ζωσιμαίας σχολής στα Γιάννενα ήταν ο Γεώργιος Κρανάς ή Αίσωπος¹².

Με τη βοήθεια των ευεργετών και τη συμμετοχή των κατοίκων παρατηρούμε στο Γραμμένο, την περίοδο του 1940, την ύπαρξη ημι-γυμνασίου, το οποίο λειτούργησε για 8 χρόνια, από το 1930-1938. Αργότερα αναπτύσσεται και Αγροτική Οικοκυρική Σχολή, από το 1946-1947, αγροτικό ιατρείο, σταθμό χωροφυλακής, αλλά και τρεις φορές την εβδομάδα είχαν τη δυνατότητα χρήσης και κοινοτικού ταχυδρομείου. Πολύ αργότερα έρχεται και η δημιουργία του εξωραϊστικού συλλόγου «Οι Ζωσιμάδες», που ιδρύεται στις 27 Νοεμβρίου 1983, με τη συμβολή του οποίου κατασκευάζεται στην πλατεία του χωριού το μνημείο των «Ηρώων Πεσόντων» (Μπέττη 1996).

¹¹ Πλέον αυτό το επίθετο δεν υπάρχει στο Γραμμένο.

¹² Από την πρόσληψη του Κρανα στη Ζωσιμαία σχολή μπορεί να έγινε και για λόγους συναισθηματικούς επειδή ήταν και οι δύο από το Γραμμένο.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Έντονη ήταν η σχέση της Πατριαρχικής εκκλησίας και σχολείου, καθώς υπήρχε άμεση επαφή, επικοινωνία και συνεργασία πολλές φορές σε θέματα που αφορούσαν, πέραν από τη μόρφωση, στα κοινά του τόπου και στα προβλήματα που παρουσιάζονταν κατά καιρούς.

Η εκκλησιαστική παράδοση του Γραμμένου παρουσιάζει μεγάλο εύρος. Παλαιότερες αλλά και νεότερες εκκλησίες καλοκτισμένες και ζωγραφισμένες παντού. Κατά την είσοδό μας στο χωριό συναντάμε στα αριστερά, τη μικρή εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, και από μακριά με το μάτι διακρίνουμε ότι η κατασκευή της είναι νεότερη σε σχέση με τις υπόλοιπες εκκλησίες του χωριού. Μία λιτή εκκλησία η οποία η σκεπή της είναι από κόκκινα κεραμίδια και το εξωτερικό του τοίχους της είναι ασβεστομένο.

Όπως κατευθυνόμαστε προς το εσωτερικό του χωριού προς τη δεξιά πλευρά, συναντάμε την εκκλησία των Ταξιάρχων, αφιερωμένη στον Ταξιάρχη Μιχαήλ, που είναι και ο πολιούχος του χωριού. Είναι η μεγαλύτερη εκκλησία. Μπαίνοντας στο προαύλιο της εκκλησίας στο αριστερό μας χέρι βλέπουμε το καμπαναριό, ενώ ακριβώς δίπλα υπάρχει χαρακτηριστικό μνημείο του Στέφανου Ράδου, ο οποίος ήταν καθηγητής της Ζωσιμαίας σχολής. Γύρω από το καμπαναριό και το μνημείο υπάρχουν παγκάκια, για να γίνω πιο κατανοητή, βρίσκονται δίπλα στην κύρια είσοδο δεξιά και αριστερά. Ανεβαίνοντας τα σκαλοπάτια από το καμπαναριό και φτάνοντας στις δύο καμπάνες φαίνεται το χωριό. Σήμερα ο χώρος που βρίσκεται γύρω από την εκκλησία είναι στρωμένος με πλακόστρωτο. Παλαιότερα ήταν όλο με χόρτο. Η εκκλησία στο εσωτερικό της είναι ευρύχωρη, βασιλική, με τρία κλίτη και το υπόστεγο που σχηματίζει «Γ» την περιβάλλει στα βόρεια και δυτικά. «Φέρει τοξωτά ανοίγματα με αψίδες που στηρίζονται σε κύλινδρες πέτρινες κολώνες» (Λύκειο Ελεούσας 2003:32). Ο Ταξιάρχης Μιχαήλ έχει ανακαινισθεί το 1814, παρόλα αυτά όμως υπάρχουν αξιοθαύμαστες τοιχογραφίες, σκαλιστά περίτεχνα από ξύλο τέμπλα και αρκετές μεταφερόμενες εικόνες (Λύκειο Ελεούσας 2003:32). Το προαύλιο αυτής της εκκλησίας είναι αρκετά μεγάλο

και βρίσκεται στο κέντρο αυτής. Ο περίγυρός της καλύπτεται με χόρτο όπου εκεί υπάρχουν και παλιά πηγάδια. Μετά από συζήτηση μου με τους κατοίκους, μου εκμυστηρεύτηκαν ότι παλιά υπήρχε ένα κτίριο το οποίο το είχανε φτιάξει για το κέντρο του χωριού και εκεί στεγάστηκε το παλιό σχολείο. Αργότερα το γκρέμισαν όμως και εκεί χτίσανε το Καπλάνειο σχολείο. Που και αυτό κατέληξε να καεί επί εμφυλίου 1945-1946.

Προχωρώντας προς τα δυτικά, εσωτερικά του χωριού, θα συναντήσουμε την καθολική μονή, παλιού μοναστηριού του Αγίου Νικολάου.

Το μοναστήρι σύμφωνα με τη Δ/ση Δ/θμιας Εκπ/σης Ν. Ιωαννίνων (1^ο Γραφείο) Περιβαλλοντική Εκπ/ση, έπαψε να λειτουργεί και καταστράφηκε στα μέσα του 12^{ου} αιώνα. Η μονή σώζεται και στις μέρες μας και είναι μονόκλινη. Η στέγη της

σχηματίζει σταυρό και το εσωτερικό της χωρίζεται στο «Άγιο Βήμα, κυρίως Ναό και Πρόναο» (Λύκειο Ελεούσας 2003:34). Δυστυχώς, οι τοιχογραφίες της είναι διακριτικές γιατί δεν βρίσκονται σε καλή κατάσταση. Για να φτάσεις στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου διασχίζεις ένα κομμάτι χωματόδρομου. Κάνοντας η ίδια την διαδρομή αυτή και με μία κάτοικο του χωριού, φτάνοντας στο χώρο που περιβάλλεται η εκκλησία, μου εξιστορούσε ότι παλιά ήταν ο χώρος που κάνανε τα γλέντια τους και έχουνε να διηγούνται μία αληθινή ιστορία¹³. Με αυτό το γεγονός ήθελε να μου πει πόσο όμορφο ήταν το μέρος αυτό και καμιά φορά πως έρχονται τα πράγματα. Συνεχίζοντας την περιγραφή βρίσκουμε στα δεξιά μας, αν θυμάμαι καλά, πέντε πηγάδια. Και στα δεξιά πάλι

¹³ Τότε λοιπόν πριν πολλά χρόνια, σ' ένα πανηγύρι, ένας άνθρωπος μετά το γλέντι γυρνάει και λέει στους χωριανούς του ότι όταν πεθάνει, θέλει να τον κηδέψουν κάτω από ένα πλάτανο που είχε εκεί. Μετά από τρεις τέσσερις μέρες πέθανε και τον κηδέψανε εκεί που επιθυμούσε.

βρίσκεται το κοινοτικό νεκροταφείο. Στο εγκαταλελειμμένο μοναστήρι είχε μία πλακέτα η οποία γράφει: Εγένετο επιτροπευόντων των Κώστα και Ιωάννου Βρόσγου εν έτη 1894 Μαΐου 25

Συνεχίζοντας προς τα δυτικά, αρκετή ώρα από το κέντρο του χωριού, συναντάμε την Ιερά μονή Παναγίας Λαμπροβήτριας, σύμφωνα με το Μπέττη,

είναι χτισμένη το 1760. Φτάνοντας έξω από την κεντρική είσοδο της περιβόλου της μονής, βλέπεις μία καλοφτιαγμένη πόρτα, πάνω στην οποία βλέπεις μία πέτρινη πλακέτα όπου

αναγράφεται πως η αναπαλαίωση της πόρτας είναι δωρεά της αδελφότητας. Παλαιότερα ήταν μία ξύλινη

πόρτα, που φαινόταν σχεδόν σαν εγκαταλελειμμένη. Μπαίνοντας μέσα βλέπεις το εκκλησάκι να είναι χτισμένο στο χείλος του γκρεμού και από κάτω να περνάει το ποτάμι ο Βαρκός. Η Λαμπροβίτρια απλή και λιτή, δεν παύει όμως να είναι «βασιλική». Στο εσωτερικό της, υπάρχουν

όμορφες τοιχογραφίες. Γιορτάζει στις 8 Σεπτεμβρίου, στη γέννηση της Θεοτόκου, όπου οι κάτοικοι του χωριού και σήμερα κάνουν πανηγύρι, και το θεωρούν ένα από τα καλύτερα.

Το πανηγύρι γίνεται στο χώρο δίπλα από το εκκλησάκι, στον οποίο έχουν γίνει προεργασίες από τους κατοίκους, το έχουν οργανώσει με στέγαστρο,

δίπλα από τον πλάτανο¹⁴. Ο χορός και τα όργανα στήνονται δίπλα από τον πλάτανο και ο κόσμος βρίσκεται κάτω από το στέγαστρο ή και κάτω από τον πλάτανο, περιμετρικά του χώρου.

Το χωριό πανηγύριζε όταν γιόρταζαν οι εκκλησίες, όλοι οι γραμμενιάτες και γενικότερα οι γραμμενοχωρίτες ήταν Χριστιανοί Ορθόδοξοι. Όλα τα χωριά έξω από την καθολική εκκλησία είχαν και παρεκκλήσια. Πανηγύριζαν και

¹⁴ Σ' αυτόν τον πλάτανο συμβαίνει το εξής μοναδικό φαινόμενο. Συμβιώνει πλάτανος και δρυς μαζί.

γλεντούσαν, όλοι μαζί και από γύρω χωριά. «Όλα τα χωριά είχαν το δικό τους παπά. Το Γραμμένο είχε δύο» (Σαράφη 1986:105).

Ο ΚΥΚΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ

Τα Χριστούγεννα ήταν και εξακολουθούν να αποτελούν μια από τις πιο ευχάριστες γιορτές μέσα στο χρόνο. Για τους κατοίκους είχε πολύ μεγάλη σημασία η γιορτή και νήστευαν έως και 40 μέρες πριν, όπως και το Πάσχα. Την ημέρα των Χριστουγέννων ακολουθούσαν συγκεκριμένες διαδικασίες. Ξυπνούσαν ξημερώματα, νύχτα ακόμα, αφού περνούσε ο κράχτης-κανητανάφτης και τους ειδοποιούσε να πάνε στην εκκλησία, χτυπώντας 3 φορές την πόρτα. Αμέσως μετά χτυπούσε η καμπάνα και οι κάτοικοι πήγαιναν να εκκλησιαστούν. Μετά την εκκλησία ήταν καθιερωμένο να τρώνε την πατροπαράδοτη κοτόσουπα και το σταρένιο ψωμί, ενώ το μεσημεριανό τους γεύμα αποτελούνταν από κρέας. Την επόμενη μέρα έτρωγαν πάλι κρέας με πρασοσέλινο.

Αυτό που έκανε τις ημέρες αυτές ξεχωριστές ήταν το γεγονός ότι ανήμερα της γιορτής των Χριστουγέννων, μετά το φαγητό, τα παιδιά αναλάμβαναν να χτυπήσουν την καμπάνα στην εκκλησία του Αρχάγγελου Μιχαήλ, προκειμένου να δώσουν το έναυσμα για το ξεκίνημα της γιορτής, που διεξάγονταν στο προαύλιο της εκκλησίας. Η προσέλευση του κόσμου ήταν άμεση και σε λίγα λεπτά συγκεντρώνονταν όλοι τους κάτω από τα αειθαλή δέντρα της εκκλησίας, στήνοντας ένα πρόχειρο καφενείο, με τα απαραίτητα για την διεξαγωγή του γλεντιού. Καρέκλες, τραπέζια με καφέδες, λουκούμια και άφθονο κρασί. Σύμφωνα με τον Τσιάρα (1987), την επιχείρηση αυτή αναλάμβαναν να τη βγάλουν εις πέρας οι: Μίχος Στάφυλιος, ο Μήτσος Βούστρος, ο Σιώζιος Ντάτσης.

Η παρουσία των γυναικών στο γλέντι ήταν περιορισμένη και η συμμετοχή τους στο μόνο στην παρότρυναν οι μπορούσε να αργά το βράδυ, με κυρίως των

χορό θα γινόταν περίπτωση που τις άντρες. Το γλέντι κρατήσει και ως τη συμμετοχή «γλεντζέδων», οι

οποίοι συνέχιζαν το χορό και τα τραγούδια ως τα ξημερώματα στα καφενεία. Η επιτυχία των γλεντιών αυτών είχε και άμεση συνάρτηση με τις διαθέσεις του καιρού, χαρακτηριστικά οργανοπαίχτης αναφέρει πως:

«Χριστούγεννα πηγαίναμε, άμα θα κράταγε,

θα πηγαίναμαν στην εκκλησία να παίξουμε.

Αν δεν κράταγε πηγαίναμε στα μαγαζιά και παίζαμε».

Τα γλέντια συνεχιζόταν και τις επόμενες ημέρες των Χριστουγέννων, με το ίδιο κέφι και όρεξη, μέχρι και τη γιορτή των Φώτων και τ' Αη Γιαννιού. Όλες αυτές οι αναφορές για τα γλέντια έρχονται σε μερική αντίθεση με τα λεγόμενα του Σαράφη (1986:115), δηλώνει ότι στο μεσοχώρι δεν πραγματοποιούνταν γλέντι, διότι γιόρταζαν οι Χρηστάδες.

Η Πρωτοχρονιά είχε και αυτή τα δικά της έθιμα. Οι γυναίκες του χωριού έπλαθαν από το προηγούμενο βράδυ κουλούρια με σταρένιο αλεύρι και την επόμενη μέρα το πρωί τοποθετούσαν ένα από τα κουλούρια στο κέρατο ενός βοδιού. Το βόδι τινάζονταν με αποτέλεσμα το κουλούρι να πέφτει κάτω. Σύμφωνα με τους ντόπιους αν το κουλούρι παρέμενε όρθιο η χρονιά θα ήταν καλή. Όσες οικογένειες είχαν πρόβατα, έφτιαχναν δυο βασιλόπιτες. Τη μία την έστελναν μ' ένα μικρό στη στάνη μαζί με τα κουλούρια που έφτιαχναν οι νοικοκυρές το προηγούμενο βράδυ, ενώ την άλλη, του σπιτιού, την έτρωγαν το μεσημέρι όλοι μαζί στο σπίτι. Και οι δυο πίτες είχαν μέσα τυχερό νόμισμα και ψήνονταν στη γάστρα. Η πίτα για τα πρόβατα ήταν κοφτόπιτα με τυρί και αυγά, ενώ αυτή για το σπίτι ήταν με βρασμένο τυρί και αυγά.

Οι κάτοικοι έδιναν μεγάλη σημασία και στα Δωδεκαήμερα, δηλαδή στις ημέρες που μεσολαβούσαν από τα Φώτα ως τα Θεοφάνια. Την ημέρα του Σταυρού, παραμονή των Φώτων, οι κάτοικοι τηρούσαν το έθιμο της νηστείας, ενώ ο παπάς περνούσε από τα σπίτια του χωριού και εξάγνιζε τα πνεύματα με το «εν Ιορδάνοις». Σε όλη τη διάρκεια των Δωδεκαημέρων πιστεύονταν από τους ντόπιους ότι κυκλοφορούσαν «καλλικανζαράιοι», πνεύματα τα οποία προκαλούσαν αναταραχή, προβλήματα και φασαρίες. Το τζάκι θεωρούνταν η δίοδος τους στα σπίτια και γι' αυτό το λόγο οι νοικοκυρές καθάριζαν το τζάκι του Σταυρού και πετούσαν τις στάχτες μακριά. Μέσα στο διάστημα αυτό εορτάζονταν οι Φώτηδες, οι Φάνηδες και οι Γιάννηδες με πολλούς χορούς γλέντια και άφθονα τραγούδια.

Σύμφωνα με τον Σαράφη (1986:118), οι κάτοικοι λέγανε τα κάλαντα των Φώτων το οποίο ήταν:

Έρχονται τα φώτα
Καρκαλιέτ' η κότα
Πίσω από την πόρτα
Κι σπέτος τη φωνάζει
Κι αυτή δεν πολογιέται
Σφίγγει, σγίγγε ένα λθάρι
Και την παίρνει στο ποδάρι
Οϊ πόδιμ' καλό πόδιμ'
Θα φωνάξω σιμιτζί
Σιμιτζί καλόγερο
Που είν' τα παιδιά που βάφτισες
Έπεσαν και πέθαναν
Και τα πήγα στην Κυρά
Την Κυρά την Παναγιά
Πώχει ανώγια και κατώγια
Και κλειδιά και κομπολόγια.

ΑΠΟΚΡΙΕΣ

Η γιορτή της Αποκριάς διαρκούσε από το Σάββατο πριν τις Αποκριές μέχρι και τη Δευτέρα. Με την είσοδο του Τριωδίου κάθε μαχαλάς άναβε και τη δική του ξεχωριστή αλαγούζα¹⁵ και το γλέντι ξεκινούσε με μασκαρεμένους άντρες, γυναίκες και παιδιά, που προσέφεραν θέαμα και κέφι στον κόσμο που βρισκόταν εκεί. Κάτοικος της περιοχής μου περιέγραψε ένα μασκάρωμα πολύ συνηθισμένο:

«Γινόταν νιόγαμπρα δυο άντρες, κρατούσαν μια σαρμανίτσα¹⁶, με ένα γατάκι μέσα αντί για μωρό και ξεκίναγαν τα όργανα και φέρναν τις φωτιές γύρες».

Οι ομάδες των οργανοπαιχτών γύριζαν από αλαγούζα σε αλαγούζα πίνοντας κρασί και ανάβοντας το κέφι με το χορό. Όταν τα άτομα της κομπανίας κουράζονταν μεταφερόταν στα καφενεία και συνέχιζαν το γλέντι εκεί ως τα ξημερώματα. Οι μαχαλάδες που διοργάνωναν το έθιμο της αλαγούζας ήταν η Καμπούλη, το Ανήλιο, η Αυντούρα, η Ρούγα και τα Μπακαλιά. Τα παιδιά έπαιζαν πολύ σημαντικό ρόλο στη γιορτή αυτή καθώς πήγαιναν στα σπίτια των δικών τους μαχαλάδων μάζευαν ξύλα και φώναζαν:

*«Ξύλα για τον αλαγουζ'
ξύλα για τσ' αποκριές
να χορεύουν οι γριές
με τις κόκκινές ποδιές»*

ενώ συγχρόνως πήγαιναν και έκοβαν μικρές τούφες¹⁷ ή και δενδράκια (λουμάκια) (Τσιάρας 1987).

Χαρακτηριστική είναι η δήλωση μιας κατοίκου, που σε ερώτησή μου αναπόλησε τα παιδικά της χρόνια στον εορτασμό του εθίμου της φωτιάς:

*«Πηγαίναμαν και κόβαμε τούφες μικρές
και τις πέρναμαν σβαρνιστά¹⁸, ξέρεις, πως να τις κουβαλήσεις τις
τούφες».*

¹⁵ Μεγάλες φωτιές που άναβαν τις Απόκριες.

¹⁶ Κούνια μωρού, που ταλαντεύονταν

¹⁷ Πουρνάρια

¹⁸ Τις τούφες τις μετέφεραν τα παιδιά, επειδή ήταν βαριές, είτε με τα κοντοτρίχια, είτε με τα λουριά από τα παντελόνια τους.

Η διαδικασία του μαζέματος των πουρναριών για τη φωτιά, αποτελούσε ένα είδος παιχνιδιού και διαγωνισμού για τα παιδιά. Στόχος του κάθε μαχαλά ήταν να συγκεντρώσει τις μεγαλύτερες τούφες και να διαρκέσει περισσότερη ώρα η φωτιά τους. Τα παιδιά του κάθε μαχαλά, ήταν υπεύθυνα για το προσάναμμα της δικής τους φωτιάς και μόνο, και προσπαθούσαν η δική τους αλαγούζα να έχει τις ψηλότερες τούφες. Για να μπορέσουν να κερδίσουν το παιχνίδι αυτό (αν μπορούμε να το ονομάσουμε παιχνίδι), έκαναν και ζαβολιές. Έκλεβαν από τους άλλους μαχαλάδες τις τούφες. Η Καμπούλη για παράδειγμα έκλεβε από τη Ράχη, όπως αναφέρει κάτοικος, ενώ δεν έκλεβαν από τη Ρούγα γιατί ήταν αρκετά μακριά και δεν μπορούσαν να τις μεταφέρουν. Κάθε μαχαλάς προφύλασσε τα δικά του ξύλα και τούφες από τους άλλους μαχαλάδες, τοποθετώντας τα σε ένα χώρο που θα ήταν προστατευμένα.

Κάθε χρόνο, όπως αναφέρουν κάτοικοι, το Ανήλιο άναβε την πιο εντυπωσιακή αλαγούζα. Η φωτιά αυτή ήταν των γύφτων. Παραθέτω εδώ σχετική αναφορά κατοίκου για το Ανήλιο:

«Πέρα εκεί στ' Ανήλιο ήταν όλοι οι γύφτοι, εκεί γινόταν οι πιο ωραίες αλαγούζες, ήταν όλοι οι γύφτοι με κλαρίνα, με ντέφια, με τέτοια, κρασί και γινόταν τέλειο. Με τις γύφτισσες, πολύ φαρδιά φουστάνια, κάθονταν σταυροπόδι και το τσιγάρο στο στόμα».

Στο Ανήλιο η φωτιά κρατούσε μέχρι το πρωί, ενώ η αλαγούζα της Καμπούλης ήταν η πιο μεγάλη και σε αυτή ο κόσμος συγκεντρώνονταν πολύ αργότερα σε σχέση με τις άλλες.

Η Χάψα, ήταν ένα άλλο έθιμο στο οποίο συμμετείχαν οι οικογένειες το βράδυ της Αποκριάς αφού είχαν φάει πρώτα την παραδοσιακή κρεατόπιτα. Έπαιρναν ένα αυγό βρασμένο σφιχτά, περνούσαν μέσα από το αυγό ένα σχοινί και το έδεναν σε μια απόσταση 50 πόντων σε αδράχι ή σε πλάστη¹⁹. Έτσι κρεμασμένο όπως ήταν το αυγό, το μετακινούσαν 3 φορές προς το στόμα των ατόμων που βρισκόταν εκεί και όποιος κατόρθωνε να το πιάσει το έτρωγε.

Τα τραγούδια που ακουγόntonταν στις φωτιές ήταν ποικίλα. Το πιο γνωστό ήταν «Πως το μπήζουν το πιπέρι του διαόλου οι καλοέροι». Άλλα τραγούδια που λέγονταν στις φωτιές ήταν: «Πήγαινα το δρόμο-δρόμο βρίσκω μια μηλιά, στα μήλα φορτωμένη», «Αφτού ψηλά που περπατείς τρυγώνα μου

¹⁹ Βεργί-βέργα που χρησιμοποιούσαν για να απλώσουν το ζυμάρι της πίτας.

γραμμένη μην είδες τον ασίκη μου τον αγαπητικό μου», «Νύχτα ήταν που χορεύαμε, νύχτα ήταν ποίος μας είδε, μας είδε τ' αστέρι της αυγής και το λαμπρό φεγγάρι», «Στης ακρίβειας τον καιρό θέλησα να παντρευτώ και μου δωσαν μια γυναίκα π' ωτρεγε για άλλους δέκα». Πέρα από αυτά τα συγκεκριμένα τραγούδια, οι οργανοπαίχτες έπαιζαν ότι τους ευχαριστούσε. Πολλές φορές μάλιστα άφηναν τα όργανα και έμπαιναν στο χορό.

Όπως συμπέραναν από τις συνεντεύξεις με οργανοπαίχτες, το διασκέδαζαν και το χαιρόντουσαν και αυτοί το έθιμο αυτό. Χαρακτηριστική είναι η φράση ενός οργανοπαίχτη που αναπολεί:

«Πίναμαν κ' εμείς γινόμασταν...»

Ένα ακόμα παιχνίδι των παιδιών της εποχής, ήταν ο χαρταετός. Το παιχνίδι αυτό το συναντάμε το διάστημα που μεσολαβεί μετά τις Απόκριες και πριν το Πάσχα. Ο Χαρταετός ήταν ανεξάρτητο παιχνίδι και ήταν απαραίτητη η ύπαρξη ανέμου-αέρα. Τον χαρταετό τον κατασκεύαζαν μόνοι τους τα παιδιά και αποτελούνταν από καλάμια και από σιτζίμ²⁰, ενώ για τη δημιουργία του χρησιμοποιούσαν μαρμαρόκολλα την οποία εφοδιαζόταν από τους μπακάληδες. Στόχο αποτελούσε η κατασκευή του καλύτερου χαρταετού πράγμα αρκετά δύσκολο, και ο ανταγωνισμός ήταν μεγάλος. Σύμφωνα με μαρτυρίες την πρωτιά την κατείχε ο Μένιος Γούδας, που ο πατέρας του είχε μπακάλικο. Επίσης η ίδια πηγή αναφέρει χαρακτηριστικά:

«.....μας έστελνε η μάνα μας για λεμόνια και μεις αγοράζαμε κόλες»

Από τη φράση αυτή συμπεραίνουμε την έντονη επιθυμία των παιδιών για το παιχνίδι αυτό, σε σημείο να αδιαφορούν για τις συνέπειες.

---

²⁰ Σπάγγος

ΠΑΣΧΑ

Το Πάσχα, το μεγάλο αυτό γεγονός της Χριστιανοσύνης, δεν άφηνε ανεπηρέαστους τους κατοίκους του Γραμμένου. Αξίζει να αναφερθεί εδώ το έθιμο που γινόταν το Σάββατο του Λαζάρου, πριν τη Μεγάλη Εβδομάδα. Υπήρχε πανδαισία πιτσιρικάδων και ήχων, αφού τα παιδιά έπαιρναν κυπριά²¹ και κουδούνια²² τα χτυπούσαν με ένα μπαστούνι και τραγουδούσαν:

Ήρθε ο Λάζαρος, ήρθαν τα βάγια
Πες μας Λάζαρε τι είδες
εις τον Άδη που πήγες
Είδα πόνους, είδα τρόμους
Είδα βάσανα και πόνους²³.

Μ' αυτό το τραγούδι περιφερόντουσαν τα παιδιά στις γειτονιές και η ανταμοιβή ή το φιλοδώρημά τους ήταν κυρίως κουλούρια και αυγά. Είχαν μαζί ένα καλάθι για να βάζουν μέσα τα «καλούδια», τα οποία μπορεί να ήταν και πορτοκάλια, μήλα ή ελάχιστες φορές χρήματα. Αυτό που είχε σημασία όμως για τα παιδιά τότε ήταν τα χρήματα, αυτό τους απασχολούσε περισσότερο. Τα παιδιά έτσι διατηρούσαν τα έθιμα της περιοχής.

²¹ Ένα είδος κουδουνιού με μπρούτζο το οποίο τα τοποθετούσαν στα αιγιοειδή. Έχουν διαφορετικό και πιο βαρύ ήχο από τα άλλα κουδούνια.

²² Η σύστασή τους είναι με χαλκό και με άλλα μείγματα και τα κρεμάνε στα πρόβατα.

²³ Η αναφορά αυτή είναι από κάτοικο ο οποίος δεν θυμόταν ολόκληρο το τραγούδι και μου παράθεσε μόνο τους συγκεκριμένους στίχους.

Αρχίζοντας από τη Μεγάλη Εβδομάδα, οι κάτοικοι φρόντιζαν να συγκεντρώσουν αρκετά ξύλα για να ψήσουν τον οβελία στη γάστρα. Όχι στη σούβλα. Αυτό συνέβαινε γιατί θεωρούσαν τη γάστρα παραδοσιακή συσκευή μαγειρέματος και ίσως έψηναν το αρνί στη γάστρα για να μην υπάρχει φθορά στο φαγητό. Έβαζαν και διάφορα «ζαρζαβατικά» μέσα στο φαγητό. Επίσης μαγείρευαν πίτες, ψωμιά και δεν φτιάχναν ζαχαροκούλουρα δεν ξέρανε να τα φτιάξουν, όμως φτιάχναν ψωμοκούλουρα.

Τη Μεγάλη Πέμπτη γινόταν στην εκκλησία του Αρχάγγελου Μιχαήλ η ανάγνωση των Δώδεκα Ευαγγελίων ενώ τη Μεγάλη Παρασκευή, όλη την ημέρα η νεολαία φρόντιζε για τον στολισμό του επιταφίου, η περιφορά του οποίου λάμβανε χώρα το βράδυ μετά τη λιτανεία, γύρω από το χωριό με επιστροφή στο χώρο του ναού. Η προσέλευση του κόσμου στην εκκλησία ήταν αθρόα και η συμμετοχή σημαντική, σε αντίθεση με τις μέρες μας που οι κάτοικοι έχουν απομακρυνθεί από τα μυστήρια της εκκλησίας.

Την επόμενη μέρα γινόταν το κουμάντο για τα «ψηστικά». Το βράδυ συμμετείχαν όλοι στην πρώτη Ανάσταση, που συνεχιζόταν την επόμενη μέρα στις 12 το μεσημέρι. Στην ουσία δηλαδή γιόρταζαν δυο Αναστάσεις. Μετά τη λειτουργία της Λαμπρής στήνονταν γλέντι ημερήσιο στο προαύλιο της εκκλησίας του Αρχάγγελου Μιχαήλ, το οποίο διαρκούσε ως το βράδυ ενώ στη συνέχεια μεταφερόταν στα καφενεία, στο μεσοχώρι, όπως το ονόμαζαν τότε.

«Την Λαμπρή σηκωνομάσταν, σιαζάμαν τα βόδια, σιαζάμαν τα πρόβατα, τα κλείναμαν, ερχομάσταν, αρματονομάσταν να πάμε την Λαμπρή στην εκκλησία, βάραγε η καμπάνα»

«Γλέντι! Γλέντια όχι γλέντι, τώρα ποιος γλεντάει που ειν, που ειν η Πασχαλιά...»

Την ημέρα αυτή οι οργανοπαίχτες έπαιζαν χωρίς να επιβάλουν στους χορευτές να τους πληρώνουν. Ενώ τη Δευτέρα του Πάσχα περνούσαν από όλα τα σπίτια του χωριού και έπαιρναν αυγά και κουλούρια. Τους δινόταν με αυτό τον τρόπο η δυνατότητα να παίξουν στο «μεσοχώρι» όλη την εβδομάδα του Πάσχα (Σαράφη 1986:106).

Το μέγεθος της αυλής του ναού όπου άρχιζε το γλέντι, ήταν επαρκές για 4-5 τακίμια όργανα τα οποία έπαιζαν ταυτόχρονα, χωρίς το ένα να αποτελεί ενόχληση για το άλλο, ενώ η πληθώρα των παρευρισκόμενων διασκέδαζε ανεπηρέαστη από τη συνύπαρξη των συγκροτημάτων. Σε αυτό συνέβαλε και η απουσία μεγαφώνων.

*«Ήταν τρία και τέσσερα τακίμια βιολιά εδώ απ' όξω... Πού' ντα τώρα;
Ούτε μσό. Σήμασαν τον κόσμο όλο, σήμασαν τα πιδιά»*

«Μπαίνουν στο χορό όλες οι τσούπρες, μια χαρά»

Τη Δευτέρα στον ίδιο χώρο λάμβανε θέση ένα παρόμοιο γλέντι, όπου οι κάτοικοι γλεντούσαν σαν γραμμενιάτες, ο χορός δηλαδή ήταν αμιγής Γραμμενιάτικος, όπως και αυτός της Λαμπρής. Την Τρίτη αντίστοιχα, η διασκέδαση συνεχιζόταν στην εκκλησία της Αγ. Παρασκευής στην Πλατεία του χωριού, η οποία ήταν χωμάτινη και όπως προαναφέρθηκα δεν βρισκόταν στην ίδια τοποθεσία με σήμερα. Εδώ ο χορός όμως ήταν Γραμμενοχωρίτικος, δηλαδή

συμμετείχαν και οι κάτοικοι των γύρω χωριών. Ο χώρος της πλατείας άλλωστε προσφέρονταν για γλέντια αυτού του είδους γιατί ήταν μεγάλος και ευρύχωρος. Την ημέρα αυτή μερικοί κάτοικοι των γύρω χωριών έφερναν μαζί και τα δικά τους όργανα και γλεντούσαν μαζί τους (Τσιάρας 1987).

Την Τετάρτη γλεντούσε με τον ίδιο τρόπο ο Λοφίσκος. Πριν το 1930

γλεντούσε και το Γραμμένο στο ξωκλήσι του Αγ. Νικολάου, σταμάτησε όμως γιατί εκεί βρισκόταν το κοινοτικό νεκροταφείο. Την Πέμπτη γλεντούσαν οι Ανάργυροι, ενώ την Παρασκευή, της Ζωοδόχου, πραγματοποιούνταν πάλι στο

Γραμμένο, στην εκκλησία της Παναγίας της Λαμπροβήτηρας, Πανγραμμενοχωρίτικου χαρακτήρα γλέντι, η τελευταία ουσιαστικά εκδήλωση για το Πάσχα. Και εδώ το γλέντι συνεχιζόταν ως τα βαθιά μεσάνυχτα στα καφενεία του χωριού. Πριν αποχωρήσουν για τα καφενεία οι γλεντζέδες αγόραζαν ζαχαρωτά από τους μικροπωλητές και κατευθύνονταν στο «μεσοχώρι» με τη βουτσέλα, το κρασί στον ώμο. Σήμερα παρά όλα αυτά τα γλέντια είναι νυχτερινά όλες οι χοροεσπερίδες πραγματοποιούνται τη νύχτα σε

καφενεία του χωριού. Πριν αποχωρήσουν για τα καφενεία οι γλεντζέδες αγόραζαν ζαχαρωτά από τους μικροπωλητές και κατευθύνονταν στο «μεσοχώρι» με τη βουτσέλα, το κρασί στον ώμο. Σήμερα παρόλα αυτά τα γλέντια είναι νυχτερινά όλες οι χοροεσπερίδες πραγματοποιούνται τη νύχτα σε αντίθεση με τις ημερήσιες εκείνης της εποχής και το γλέντι της Παρασκευής έχει καταργηθεί (Τσιάρας 1987).

Την ημέρα αυτή γινόταν μεγάλο πανηγύρι. Χαρακτηριστικές ήταν οι δηλώσεις κατοίκων που αναφέρουν:

«Σσσ, κόσμος ερχόταν από τα Γιάννενα τότε, με αυτοκίνητο, με φορτηγό, εμείς πηγαίναμε με τα πόδια εκεί κάτω, να περνούν τα σακούλια φορτωμένα, όλες και να στρώνουν κάτω ένα άλλο πράγμα δεν πρόκειται να ξαναγίνει».

«Ήταν κόσμος πολύς τότε 30-40 άτομα στο χορό, και χωριά γύρω-γύρω δεν έβρισκες να καθίσεις. Μαστραπάδες με κρασιά βαρελάκια των 30 κιλών».

Μέσα από τη δήλωση αυτή εκτιμούμε και διακρίνουμε τη σπουδαιότητα της συγκεκριμένης γιορτής και του πανηγυριού, και την εκτίμηση που έτρεφαν οι Γραμμενιάτες αλλά και οι κάτοικοι των γειτονικών χωριών, όπως και των Ιωαννίνων, για τα γλέντια και τον τρόπο διασκέδασης τους. Χαρακτηριστική είναι επίσης η περίπτωση του Αλέξη Βρόσγου, ο οποίος είχε χάνι στα Γιάννενα και έκανε πάντα εντυπωσιακή είσοδο στο χωριό καβάλα στο μαυροκόκκινο άλογό του (Τσιάρας 1987). Επίσης ο ίδιος κάτοικος προσδίδει στις γιορτές αυτές μια ακόμη έννοια, αυτής της συνεύρεσης. Εδώ οι ανύπαντροι νέοι και νέες είχαν την ευκαιρία να εμφανιστούν σε δημόσιο χώρο με τα καλά τους και να δημιουργηθούν έτσι συνοικέσια, το λεγόμενο νυφοπάζαρο.

*«Τα περίχωρα όλα εδώ ερχόταν, βάραγε η καμπάνα...
για πότε να ντυθούν να φορέσουν τα ρούχα τους... Έξω παιδιά και
κορίτσια και ηλικιωμένοι. Πούντα αυτά τώρα;»*

*«...3 ζυγιές όργανα, 4 ζυγιές όργανα κάθονταν σ' ένα πρεκκλήσι που'
χουμε δω πέρα και το βράδυ όλοι ήταν μισοφτιαγμένοι. Τα πκαμισα διμένα ο
ένας με τον άλλον, τα παπούτσια στο χέρι, μ' ένα λουκούμι και ένα ποτήρι
νερό. Οι γυναίκες με τα κορίτσια τα κουβάλαγαν με τα γαϊδουριά, αλλά ήταν το
κάτι άλλο, ήλιγες ότι καπού πήγα».*

Εδώ φαίνεται καθαρά η έντονη αναπόληση του Γραμμενιάτη εκείνων των εποχών.

Τα τραγούδια ξεκινούσαν με Πατινάδες και έκαναν γύρισμα σε Πωγωνίσια. Μερικά από αυτά ήταν το «Μαρία Λεν την Παναγιά» και «Κοντούλα Λεμονιά». Συνήθως το χορό ξεκινούσαν τα γεροντάκια, όπως ο Κολιο-Ζευγάρας που χόρευε το «Μπεράτι» και ο Στέφο Μπρόσγκος που χόρευε ξυπόλητος το «Ροβά».

Μετά το Πάσχα έχουμε τη μεγάλη γιορτή του Αγ. Γεωργίου που αν συνέπιπτε στις ημέρες του Πάσχα, το γιορτάζανε τη Δευτέρα μετά το Πάσχα, ενώ σε διαφορετική περίπτωση γιορτάζονταν κανονικά στις 23 Απριλίου.

ΠΑΝΗΓΥΡΙΑ

Τα πανηγύρια είχαν και εξακολουθούν να έχουν θρησκευτικό χαρακτήρα. Στο Γραμμένο το κυρίως πανηγύρι ήταν στις 8 Σεπτεμβρίου, το οποίο λάμβανε χώρα στο ξωκλήσι της Λαμπροβήτριας, όμως επειδή έπεφταν τότε οι πρώτες φθινοπωρινές βροχές, πάντα ο καιρός τους χαλούσε την οργάνωση και διεξαγωγή του γλεντιού. Γι' αυτό το λόγο εδώ και 30 χρόνια το κυρίως πανηγύρι έχει μεταφερθεί στις 26 Ιουλίου, της Αγίας Παρασκευής και

πραγματοποιείται στην πλατεία του χωριού. Το πανηγύρι στη Λαμπροβήτρια αποτελεί και σήμερα ένα από τα πιο σημαντικά δρώμενα στο Γραμμένο και γιορτάζεται και στις 26 Ιουλίου, το βασικό πανηγύρι αλλά και στις 8

Σεπτεμβρίου. Έχει καταργηθεί επίσης και το πανηγύρι που γινόταν την Τρίτη του Πάσχα, πάλι μπροστά στην πλατεία, όπως έχω ήδη αναφέρει.

Στα πανηγύρια υπήρχαν και πάγκοι μικροπωλητών με διάφορα πράγματα. Κάτοικος αναφέρει το εξής:

«...έβγαζε ο Ντάσης τον πάγκο εκεί με τα γλειφιτζούρια, πηγαίναμε εμείς και τον κλέβαμε ενδιάμεσα από δυο πουρνάρια, πηγαίναμαν και του κλέβαμαν γλειφιτζούρια».

Στο πανηγύρι της Λαμπροβήτριας συμμετείχε όλο το χωριό και αποτελούσε μια από τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις. Η κάθε οικογένεια έφερνε μαζί της φαγητά, και κάθονταν κάτω γιατί τότε δεν υπήρχαν καρέκλες και τραπέζια, όπως συμβαίνει σήμερα. Γενικά ότι είχε ο καθένας το έφερνε για το πανηγύρι, επίσης ότι διέθετε από χρήματα το ξόδευε στα όργανα. Σήμερα λένε ότι πιο πολλά χρήματα «πέφτουν» και αυτό λόγω της καλύτερης οικονομικής κατάστασης των κατοίκων και της γενικότερης ευημερίας. Ένα άλλο στοιχείο είναι ότι όταν κάποιοι πίνανε γινόταν και φασαρίες. Βέβαια οι κάτοικοι εδώ τονίζουν ότι ενώ παραμένουν γενικότερα τα ήθη και έθιμα

διαφέρει το κέφι των ανθρώπων, που δεν παρουσιάζει την ίδια ένταση με παλιότερα.

«Γλένταγε πιο περισσότερο ο κόσμος, ο κόσμος ήθελε περισσότερο γλέντημα».

«...Το πανηγύρι το οποίο γίνεται στα σημερινά πρότυπα, δεν έχει σχέση με τα τότε πανηγύρια, υπήρχε το στοιχείο του πολιτισμού»

Μια αντίθεση που παρατηρείται στις μαρτυρίες των κατοίκων του χωριού και στον Μπέττη (1996) είναι ότι ο πρόεδρος με την επιτροπή είχε χωρίσει το χωριό σε μαχαλαδες και σε κάθε πανηγύρι γλένταγαν οι οικογένειες χωριστά. Οι κάτοικοι μνημονεύουν ότι σε κάθε γλέντι του χωριού

έπαιρναν μέρος όλοι μαζί και ότι δεν γινόταν καμία διαίρεση των κατοίκων από τους προέδρους, ήταν όλος ο κόσμος μαζί, φέρναν γύρω τα σοκάκια, πίναν, τρώγαν και γενικότερα υπήρχε μία ευχάριστη ατμόσφαιρα.

Τα τραγούδια που ακούγονταν ήταν Πωγωνίσια, Τσάμικα, καθιστικά ή αλλιώς επιτραπέζια. Αργά το βράδυ όταν ο κόσμος λιγόστευε και μέναν οι μερακλήδες, αν είχαν χάσει κάποιο συγγενικό πρόσωπο έβαζαν τους οργανοπαίχτες να παίξουν κάποιο μοιρολόι. Μία άλλη περίπτωση που συνέβαινε επάνω στην δύση του γλεντιού ήταν που πηγαίναν έξω από το νεκροταφείο και έπαιζαν και ένα δεύτερο μοιρολόι.

Ο ΚΥΚΛΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

ΠΡΟΞΕΝΙΑ

Τα γλέντια κάθε είδους αποτελούσαν τα λεγόμενα «νυφοπάζαρα», όπως προανέφερα. Εκεί δινόταν πολλές ευκαιρίες στα ανύπαντρα αγόρια και κορίτσια να επιλέξουν, αν βέβαια τους δινόταν αυτή η ευκαιρία, το ταίρι τους. Οι συνεσιώσεις αυτές έδιναν το έναυσμα και υποκινούσαν τη δημιουργία προξενιών. Η ύπαρξη των προξενιών ήταν αδιαμφισβήτητη και θεωρούνταν μια σημαντική δίοδος για να μπορέσει κάποιος να παντρευτεί.

Το ρόλο του προξενιού, με αδρά αμοιβή βέβαια, αναλάμβαναν γυναίκες, που ναι μεν το είχαν και στο αίμα τους, είχαν όμως και την απαραίτητη φραστική ευχέρεια λόγου συνδυασμένη με το στοιχείο της διπλωματίας, για να είναι σε θέση να βρουν το κατάλληλο ταίρι. Η εχεμύθεια θα έπρεπε επίσης να τις χαρακτηρίζει, έτσι ώστε να μην διαρρέουν διάφορα κουτσομπολιά, σε περίπτωση αποτυχίας του προξενιού και να μην θίγονται βέβαια οι ανάλογες οικογένειες. Οι ίδιες γυναίκες καμιά φορά «έλεγαν» και το φλιτζάνι, για περνάει η ώρα.

Ο τρόπος λειτουργίας και το όλο σκεπτικό των προξενιών στηριζόταν κατά κύριο λόγο στον άγραφο νόμο και δινόταν μεγάλη σημασία στους τότε υφιστάμενους ηθικούς φραγμούς. Αναφέρει χαρακτηριστικά κάτοικος ότι:

«...η συνήθεια των προξενιών, είπαμε, είχαν την διεκπεραίωση τέτοιων λεπτεπίλεπτων θεμάτων, το ότι κάθε θέμα που αφορά τον παράγοντα άνθρωπο είναι λεπτεπίλεπτο, πολύ περισσότερο όταν μιλάμε για δυο ανθρώπους δια βίου.....»

Ουσιαστικά εδώ θίγεται η άποψη ότι θα έπρεπε να λαμβάνονταν σοβαρά υπόψη το γεγονός της ομαλής συμβίωσης δυο νέων ανθρώπων, πριν αποφασιστεί ένα προξενιό. Υπήρχε όμως και το ζήτημα της διαφοράς των κοινωνικών στρωμάτων που προέκυπτε πολλές φορές. Μια πλούσια κοπέλα δεν θα μπορούσε να συμβιώσει με ένα νέο από φτωχή οικογένεια και το αντίστροφο. Δεν το επέτρεπαν βασικά οι οικογένειές τους με τις καθιερωμένες αντιλήψεις τους, αν και οι νέοι πολλές φορές δεν συμφωνούσαν. Χαρακτηριστική είναι η έκφραση του κάτοικου που τονίζει:

«Τα παιδιά σεβόντουσαν τα νιάτα τους, όχι τα χωράφια τους, ποιος είχε τα περισσότερα και ποιος τα λιγότερα, αλλά οι περισσότεροι είχαν αυτή την αντίληψη».

Χαρακτηριστικές ήταν παρόλα αυτά, οι πιέσεις των γονιών κυρίως προς τις κοπέλες, τις οποίες πίεζαν να δεχθούν με το ζόρι κάποιο προξενικό που οι ίδιοι επιθυμούσαν. Μέσα στο τότε οικογενειακό περιβάλλον οι πιέσεις αυτού του είδους είχαν απήχηση στις κοπέλες, οι οποίες δεν έφερναν αντιρρήσεις, σε αντίθεση βέβαια με τη σημερινή εποχή, όπου τα πράγματα για τις γυναίκες έχουν βελτιωθεί σε μεγάλο ποσοστό.

Με την επιτυχή ολοκλήρωση του προξενιού και της τελικής συμφωνίας των δυο οικογενειών, πραγματοποιούνταν διακανονισμός της προίκας η οποία πάντα προσφέρονταν από το μέρος της νύφης προς το γαμπρό. Η προίκα μπορεί να ήταν ζώα, χρήματα²⁴, χωράφια μέχρι και ρούχα. Η διαδικασία του διακανονισμού αποτελούσε ένα είδος παζαρέματος «Πόσα μου δίνεις για να γίνει ο γάμος;», «Θέλω και 50 πρόβατα μαζί με το χωράφι», «Δώσε μου και το ένα αμπέλι». Υπήρχαν βέβαια και περιπτώσεις όπως αναφέρει κάτοικος, όπου οι οικογένειες έδιναν βαρύτητα και στον παράγοντα άνθρωπο, δεχόμενη τη νύφη ακόμα και χωρίς προίκα. Σύμφωνα με τον ίδιο πάλι, οι διαφωνίες για την προίκα και οι έντονες πιέσεις χάλασαν πολλούς γάμους. Συγκεκριμένα οι κάτοικοι έχουν να διηγούνται ακόμα και σήμερα, ένα περιστατικό που έλαβε χώρα στη Ζωοδόχου την περίοδο 1940-1945. Ο γαμπρός ζητούσε επίμονα σαν προίκα και τη φοράδα του πατέρα, ο οποίος όμως την είχε ανάγκη, γιατί ήταν το μοναδικό του μέσο μεταφοράς και με αυτή τη φοράδα έβγαζε το ψωμί του. Τη χρησιμοποιούσε για να οργώνει το δικό του χωράφι αλλά και να παίρνει κάποιο μεροκάματο, οργώνοντας και αυτά των συγχωριανών του. Η νύφη σε αυτή την περίπτωση στάθηκε άξια των περιστάσεων, φάνηκε δυνατή και την ώρα του γάμου παραχώρησε στο γαμπρό τη φοράδα και έβγαλε και πέταξε από πάνω της το νυφικό.

Ένα ακόμη χιουμοριστικό αλλά πραγματικό περιστατικό που αφηγείται αφορά σ' έναν κάτοικο από το Βαγενήτι, ο οποίος πέθανε πριν από 2-3 χρόνια σε βαθύ γήρας. Σ' αυτόν προξένευαν μια κοπέλα από το Κοκκινόχωμα. Αυτός ήταν τελείως αγράμματος και κουτός. Εκεί που συμφωνούσαν τι θα δώσει η μεριά της νύφης στον γαμπρό, και έλεγαν ότι θα

²⁴ Σαν ισχυρό και αξιόπιστο νόμισμα την εποχή αυτή θεωρείται η λίρα και γι' αυτό το λόγο η προίκα επιζήτητο σε λίρες και όχι σε χαρτονομίσματα. Για παράδειγμα ένα πρόβατο μια λίρα, ένα μοσχάρι 10-12 λίρες, ανάλογα το τι αγόραζες.

δώσουμε, για παράδειγμα 20 πρόβατα, θα δώσουμε αυτά, αυτά και αυτά, ο κουτός γυρνάει και λέει:

«ΑΑΑ! Αν δεν της δώσετε και μια μάλλινη ζακέτα η δουλειά χαλάει»

Ουσιαστικά αντί να ζητήσει 5 πρόβατα παραπάνω, ζήτησε να της αγοράσουν και ζακέτα. Φυσικά οι άνθρωποι γελάσανε και το δέχτηκαν θετικά. Αγόρασαν μάλιστα στη νύφη όχι μια αλλά τρεις ζακέτες.

Όλα όσα «έταζε» η οικογένεια της νύφης προς το γαμπρό, καταγράφονταν σε ένα ειδικό χαρτί, το «προικοσύμφωνο», το οποίο ήταν σαν συμβόλαιο τιμής και με βάση αυτό δεν μπορούσαν να αθετήσουν τα προσφερόμενα. Στο προικοσύμφωνο γράφανε και λεπτομέρειες, χαρακτηριστικό είναι ότι τονίζονταν ακόμα και πόσες αλλαξιές ρούχα θα δώσουν και πόσα κομπινεζόν, πόσες ζακέτες. Αξιοσημείωτο αναφοράς ήταν ότι έγραφαν μέχρι και την καρσέλα²⁵. Αυτά που έταζε η οικογένεια της νύφης στο γαμπρό τα έγραφαν σε δύο αντίγραφα, ένα κράταγε ο πατέρας του γαμπρού ή ο γαμπρός και ένα ο πατέρας της νύφης.

---

²⁵ Είναι ένα ξύλινο μεγάλο μπαούλο το οποίο είχε σκαλίσματα επάνω, χειροποίητη, η οποία απεικόνιζε διάφορα τόξα και διάφορους κύκλους.

ΑΡΡΑΒΩΝΕΣ

Οι αρραβώνες αποτελούσαν το επισφράγισμα του προξενιού, αποτελούσαν δέσμευση για το ζευγάρι και τις οικογένειες και τυπικά θεωρούνταν κάτι σαν γάμος. Μάλιστα μέχρι κάποια εποχή οι αρραβώνες αποτελούσαν μυστήριο και πραγματοποιούνταν στην εκκλησία κανονικά με την ευλογία του ιερέα. Αργότερα τον φώναζαν στο σπίτι της νύφης όπου και πραγματοποιούνταν ο επίσημος αρραβώνας, ενώ αντίθετα ο γάμος γινόταν στο σπίτι του γαμπρού. Αντίστοιχα σήμερα ακολουθείται το ίδιο έθιμο, χωρίς βέβαια την παρουσία του ιερέα. Στους αρραβώνες παρευρίσκονταν οι συγγενείς και των δυο οικογενειών και ο αριθμός τους εξαρτιόταν το πόσο πολυπληθές ήταν το συγγενολόι. Οι συγγενείς του γαμπρού, οι συμπεθέροι πήγαιναν στο σπίτι ουσιαστικά να δουν και να εξετάσουν τη νύφη. Αυτό μάλιστα επιβάλλονταν αν ήταν από ξένο χωριό. Στο σπίτι οι «ειδικοί», κρατούσαν τη νύφη μπροστά τους αρκετή ώρα και την επεξεργάζονταν λεπτομερώς, αφηγούμενοι μάλιστα και έξυπνες ιστορίες.

Στους αρραβώνες καθορίζονταν και η ημερομηνία του γάμου, με τέτοιο τρόπο ώστε να εξυπηρετεί και τις δυο πλευρές. Να προλάβει δηλαδή να προετοιμαστεί η νύφη να μαζέψει τα προικιά της και να είναι πλήρως έτοιμη για τη διεξαγωγή του γάμου. Αντίστοιχα θα έπρεπε και ο γαμπρός να προετοιμαστεί ανάλογα.

ΓΑΜΟΣ

Η προετοιμασία του γάμου αποτελούσε κορυφαία στιγμή για τη νύφη γιατί οι δουλειές που έπρεπε να τακτοποιηθούν ήταν πολλές και όλα να είναι στην εντέλεια. Υπήρχε βέβαια και βοήθεια από τους συγγενείς οι οποίοι φρόντιζαν να ψωνίσουν από νωρίς τα απαραίτητα για το στολισμό της νύφης. Επέλεγαν τι τούλι-πέπλο θα έβαζε, τα στολίσματα τα λεγόμενα τέλια τα οποία ήταν χρυσά πάνω στο τούλι, και στο φόρεμα. Αν ήταν καλοκαίρι τα στολίδια θα πρέπει να τονίζουν το ντεκολτέ και το φόρεμα να είναι κοντομάνικό, το πολύ ζαπτονέ, ενώ αν ήταν χειμώνας το πουκάμισο θα ήταν μακρυμάνικο. Επίσης την Πέμπτη το βράδυ κοπέλες βοηθούσαν τη νύφη να βάψει τα μαλλιά της με «ακνά», δώρο από το γαμπρό (Σαράφη 1986:120).

Πριν το γάμο, τόσο στο σπίτι της νύφης όσο και στου γαμπρού, γίνονταν γλέντι και εκεί προσφέρονταν γεύμα και δείπνο. Όσον αφορά στα προσκλητήρια αυτά στέλνονταν την Πέμπτη στα σπίτια των καλεσμένων με τους πιτσιρικάδες που έπαιρναν μάλιστα και το ανάλογο φιλοδώρημα. Τα καλέσματα τοποθετούνταν ξεχωριστά το καθένα ανάμεσα σε δυο φέτες ψωμί, τη λεγόμενη μπουγάτσα και μέσα σ' ένα πιάτο. Μια φέτα ψωμί ήταν από το γαμπρό και μια από τη νύφη. Στα μακρινά χωριά έστελναν ένα μήλο ή πορτοκάλι (Σαράφη 1986:120). Το προσκλητήριο έγραφε: «Σας προσκαλούμε στο γάμο των παιδιών μας με γεύμα ή με δείπνο ή και μετά γεύματος ή και με τα δείπνου» (ανάλογα). Παλαιότερα ήταν και με γεύμα και με δείπνο, τα οποία προσφέρονταν κατ' οίκον γιατί ο κόσμος που προσκαλούσαν βρισκόταν στο χωριό και υπήρχε και υπηρετικό προσωπικό για να βοηθάει.

Όλη την εβδομάδα πριν το γάμο έκοβαν ξύλα και τα μετέφεραν στο σπίτι της νύφης ή του γαμπρού αντίστοιχα, έτσι ώστε να μπορούν να μαγειρεύουν και να εξυπηρετούν τους καλεσμένους τους. Την Πέμπτη ξεκινούσε η προετοιμασία για την κουλούρα ένα ειδικό ψωμί φτιαγμένο με ζαχαρόνερο ή με μέλι που ήταν στολισμένο από πάνω με καρύδια ή και με κουφέτα. Την Πέμπτη την ανάπιαν ενώ τη ζύμωναν την Παρασκευή και την πήγαιναν το Σάββατο, κατά μια εκδοχή στον κουμπάρο με κλαρίνα. Σημαντικό ρόλο στο γάμο είχε ο βλάμης ή σκαριάρης. Αυτός πήγαινε στο σπίτι του κουμπάρου και τον καλούσε στο γάμο το Σάββατο το βράδυ, συνοδευόμενος

από την κουλούρα και με μια πλόσκα²⁶ περασμένη χιαστή στον ώμο. Κατά μια άλλη εκδοχή τον κουμπάρο περνούσε και τον έπαιρνε από το σπίτι του την Κυριακή ο γαμπρός με τη συνοδεία των οργάνων για να πάνε μαζί να πάρουν τη νύφη και μετά να ξεκινήσουν για την εκκλησία. Αυτό γινόταν αν βέβαια ο νονός ήταν χωριανός. Διαφορετικά αν ήταν από αλλού ερχόταν με το άλογο καβάλα και συνοδεία πάλι των βλάμηδων. Σημαντικό είναι ότι κουμπάρος δεν είχε δικούς του οργανοπαίχτες.

Το Σάββατο ακόμα έσφαζαν προβατίνες και η γειτονιά βοηθούσε καθαρίζοντας πατάτες, σαλάτες, ντομάτες, κρεμμύδια για τα γλέντια. Το πρωί οι συμπεθέρες μοίραζαν τους «φτάδες»²⁷. Από τη μεριά του γαμπρού οι «φτάδες» ήταν μπλε με άσπρο καρό, ενώ από τη μεριά της νύφης κόκκινο με άσπρο καρό. Μοίραζαν τους «φτάδες» στους πιο κοντινούς.

Τα όργανα πήγαιναν από την Κυριακή το πρωί στα δυο σπίτια αντίστοιχα και από τις 11π.μ. ξεκινούσε το γλέντι. Προφανώς ξεκινούσε το γλέντι αυτήν την ώρα γιατί είχε ήδη τελειώσει η λειτουργία της εκκλησίας που γίνεται κάθε Κυριακή. Το μεσημέρι υπήρχε μια παύση για φαγητό και μετά συνεχίζονταν τα τραγούδια και οι χοροί μέχρι την ώρα της στέψης. Η ώρα του μυστηρίου καθοριζόταν με βάση την εποχή, αν ήταν καλοκαίρι στις 5μ.μ. ενώ αν ήταν χειμώνας στις 4μ.μ. Ο γαμπρός έφευγε από το σπίτι του με τη συνοδεία των οργάνων, πήγαινε στο σπίτι της νύφης. Εκεί σταματούσαν τα όργανα της νύφης ενώ συνέχιζαν για λίγο του γαμπρού. Οι συγγενείς της νύφης κερνούσαν το σόι του γαμπρού και αμέσως μετά ξεκινούσαν μαζί για την εκκλησία. Ένα τραγούδι που λέγονταν όταν τα όργανα πήγαιναν να πάρουν τη νύφη για την εκκλησία είναι το:

²⁶ Ξύλινο βαρελάκι δεμένο με λωρίδες, το οποίο περιείχε κρασί.

²⁷ Ποδιές που φορούσαν οι βλάμηδες στο γάμο για να εξυπηρετήσουν τους καλεσμένους.

*«Αφήνω γεια στη μάνα μου και στον καλό πατέρα
αφήνω γεια στη γειτονιά σ' όλα τα παλικάρια
μάνναμ' τα λουλούδια μου συχνά να τα ποτίζεις
Να τα ποτίζεις την αυγή δυο ώρες πριν να φέξει».*

Το τραγούδι είναι καθιστικό-της τάβλας, έχει αποχαιρετιστήριο χαρακτήρα και δηλώνει την οριστική αποσύνδεση της κοπέλας από το πατρικό της σπίτι και την ένταξή της σε ένα νέο οικογενειακό περιβάλλον.

Αμέσως μετά τη στέψη στην εκκλησία ο γαμπρός και η νύφη έβγαιναν στην πόρτα του ναού για να χαιρετήσουν τους καλεσμένους. Η νύφη φιλούσε το χέρι όλων και αυτοί της προσέφεραν ανάλογα με το βαθμό συγγένειας, χρυσαφικά, ασημικά και χρήματα. Το καλύτερο δώρο βέβαια αποτελούσαν οι λίρες, που δεν έχαναν την αξία τους. Μετά τη διαδικασία αυτή, όλοι μεταφέρονταν στο προαύλιο και χόρευαν μέχρι να νυχτώσει. Το τραγούδι με το οποίο συνήθως άρχιζε ο χορός ήταν το «Ωραία που είναι η νύφη μας, ωραία τα προικιά της», μετά το τραγούδι του κουμπάρου «Κουμπάρε που στεφάνωσες» και το γλέντι συνεχιζόταν με τραγούδια όπως

«Σήμερα άσπρισε ο ουρανός

Σήμερα άσπρη μέρα,

Σήμερα ανταμώνεται αϊτός με περιστέρα»

«Τι έχεις βασιλικέ μου», «Μαρία λεν την Παναγιά», «Το φεγγάρι κάνει βόλτα». Γενικότερα χόρευαν Πωγωνίσια, Τσάμικα, Κλέφτες. Από τη στιγμή που αποχωρούσε η νύφη από το γλέντι, οι συγγενείς της δεν ήταν πλέον υποχρεωμένοι να παρευρίσκονται εκεί. Είχαν τη δυνατότητα ή να αποχωρήσουν ή να συνεχίσουν στο γλέντι που ακολουθούσε στο σπίτι του γαμπρού.

Τη νύφη τη συνόδευαν οι λεγόμενοι «φυλακτάδες». Αυτοί αποτελούνταν από 15-20 άτομα και ήταν υπεύθυνοι για το τύλιγμα της νύφης. Ο γαμπρός ήταν υποχρεωμένος να τους προσφέρει δείπνο μόνο στο σπίτι του.

Ένα χαρακτηριστικό έθιμο γάμου της εποχής ήταν το «μπαϊράκι». Αυτό αποτελούνταν από τρία μήλα και ένα μαντήλι περασμένα στην κορυφή μιας σημαίας. Το μπαϊράκι μπορεί να στολιζόνταν και με ρόιδα (Σαράφη 1986:121). Μέσα στο μαντήλι υπήρχε κάποιο νόμισμα. Το μπαϊράκι το κρατούσε κάποιος πιτσιρικάς, ο οποίος βέβαια μπορούσε να αντέξει το βάρος

του. Το έπαιρνε από το ψίκι²⁸ και το κρατούσε μέχρι την είσοδο του ζευγαριού στην εκκλησία. Όλες τις ημέρες πριν το γάμο ήταν στημένο πάνω σε μια στοίβα από ξύλα στην αυλή του γαμπρού. Το μπαϊράκι αποτελούσε ένδειξη ότι στο σπίτι αυτό γινόταν γάμος. Το μετακινούσαν από την αυλή όταν έφευγαν για να πάρουν τη νύφη, την ημέρα του γάμου και το μετέφεραν στην εκκλησία. Μετά το πέρας της τελετής, οι πιτσιρικάδες έπαιρναν τα μήλα και έλυναν το μαντήλι για να βρουν το τάλιρο. Το μπαϊράκι ήταν η μόνη σημαία που φαινόταν μέσα στην εκκλησία. Σημαντικό ήταν ότι μετά την στέψη παρέμενε η σημαία στην εκκλησία και δεν γυρνούσε σπίτι.

Όσον αφορά στους οργανοπαίχτες που έκλειναν οι γονείς για τα γλέντια του γάμου, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι οι συμφωνίες μεταξύ τους στηρίζονταν σε μεγάλο βαθμό κυρίως στο λόγο. Χαρακτηριστικά όταν γινόταν το κλείσιμο της συμφωνίας οι οργανοπαίχτες για εγγύηση-αμανάτι ένα όργανο ή ένα ρολόι ή κάποιο δαχτυλίδι τους. Πολλές φορές μάλιστα συνέτασσαν μόνοι τους ένα συμφωνητικό, συνήθως ολιγόλογο, με απλές και καθημερινές εκφράσεις και διατυπώσεις. Η δέσμευση υπογράφονταν από τον κλαριντζή, που θεωρούνταν αρχηγός της κομπανίας. Κάποτε προσέφεραν ακόμα και κάποιο φιλοδώρημα στο νοικοκύρη του σπιτιού για την προτίμηση που τους έδειξε, για τη διασκέδαση των καλεσμένων του γάμου. Ένα συμφωνητικό αυτού του είδους είναι το συμφωνητικό του Αριστείδη Μαρκόπουλου (Αρ-Μαρ), που τελείωνε με τη φράση: «...και όπως είπαμε».

Σύμφωνα με μαρτυρίες οργανοπαιχτών, τα γλέντια μπορεί να ξεκινούσαν το Σάββατο και να τελείωναν τη Δευτέρα. Αυτό τους πρόσφερε βέβαια μεγαλύτερο μεροκάματο, γιατί όσοι από τους καλεσμένους παράγγελλαν τραγούδι πλήρωναν τους οργανοπαίχτες (Σαράφη 1986:124). Ήταν όμως και πολύ κουραστικό γιατί αρκετές ήταν οι φορές που αναγκάζονταν να πάνε σε άλλα χωριά για να παίξουν, 4-5 ώρες δρόμο με τα πόδια να φτάσουν και άλλες τόσες να γυρίσουν. Έλειπαν και τόσες μέρες από το σπίτι τους και αυτό τους κούραζε περισσότερο. Τα όργανα μπορεί ακόμη να έπαιζαν στα «μπιστρόφια»²⁹ ή στα «κονίσκια»³⁰.

²⁸ Η ακολουθία που συνόδευε τη νύφη ή το γαμπρό ανάλογα.

²⁹ «Μπιστρόφια» ονόμαζαν την επιστροφή της νύφης στο πατρικό της σπίτι και τη συνάντηση με τη μάνα της. Αυτό πολλές φορές το γιόρταζαν με γλέντια και χορούς.

³⁰ Τα «κονίσκια» λάμβαναν χώρα τη Δευτέρα μετά το γάμο. Το μεσημέρι οι καλεσμένοι έφερναν δώρα-ψητό αρνί, και κερνούσαν τους υπόλοιπους. Όλα αυτά με γλέντια και χορούς πάλι.

Το γλέντι γενικά ξεκινούσε με Πωγωνήσια, όταν κατέφθαναν στο σπίτι του γαμπρού. Πάντα θα έπαιζαν πρώτο το Μοιρολόι και αμέσως μετά το γύριζαν σε χαρούμενα τραγούδια και ρυθμό, ξεσηκώνοντας τον κόσμο να χορέψει. Το πρωί και το μεσημέρι σταματούσαν για να φάνε. Έβγαζαν το γαμπρό από το σπίτι με τραγούδια και ετοιμάζονταν να πάνε να πάρουν τη νύφη, πάλι με τραγούδια, χορούς, κρασί και τουφεκίες. Φτάνοντας στο σπίτι της νύφης, τραγουδούσαν το «Ξύπνα περδικομάτα μου». Εκεί το συγγενολόι, περίμενε το γαμπρό ή στα σκαλοπάτια ή στην πόρτα ή στην εξώπορτα και του προσέφεραν νερό και παράλληλα του τηγάνιζαν αυγά μέσα στο σπίτι. Αφού τα έτρωγε έπαιρνε τη νύφη και ξεκινούσαν για την εκκλησία. Αν είχαν και οι δυο οικογένειες όργανα το γλέντι ήταν πιο εντυπωσιακό. Μπροστά το συγκρότημα του γαμπρού και πίσω της νύφης.

«...ήταν απόλαυση εκεί, καμία σχέση»

Μετά τα στέφανα, έξω από το ναό γλεντούσαν και μετά έφευγαν για να πάνε στο σπίτι. Κάτοικος αναφέρει:

«Δεν έχει αυτό σήμερα, πάμε για φωτογραφίες, πάμε για το ένα πάμε για τ' άλλο, ή που παίρνει ο γαμπρός τη νύφη αγκαλιά. Αυτό είναι ξένο δεν είναι δικό μας».

Πηγαίνοντας τα νιόγαμπρα στο σπίτι του γαμπρού, εκεί ακούγονταν το τραγούδι: «Έβγα κυρά και πεθερά να δεχτείς τα νιόγαμπρα». Στην είσοδο του σπιτιού η πεθερά έδινε στη νύφη να φάει μέλι και να πιει κρασί. Επίσης έριχνε πάνω ένα ποτήρι. Αν αυτό δεν έσπαγε, η νύφη ήταν γερή, κατά τις αντιλήψεις των κατοίκων. Η νύφη έπαιρνε το όνομα του γένους του συζύγου της ή του χωριού καταγωγής του. Παραδείγματα που αναφέρει ο Σαράφης είναι χαρακτηριστικά: Ντουλοπούλου του Βρόσγου- από το Ντούλα, Κοκκινομαχίτισα του Παπαστάθη-από το Κοκκινόχωμα.

Σύμφωνα με μαρτυρίες στα γλέντια του γάμου που γίνονταν στο χωριό η συμμετοχή και η βοήθεια όλων των κατοίκων, ήταν ουσιαστική. Συμμετείχαν όλοι κάτοικοι φέρνοντας καρέκλες και καναπέδες, ενώ επί το πλείστον κυριαρχούσε ο καναπές. Κάτω από αυτά έγραφαν τα ονόματά τους για μην χαθούν. Σε άλλα χωριά κατασκεύαζαν και κάρφωναν ξύλο κάτω και έβαζαν πάνω και πίσω τάβλες και στη μέση είχαν το φαγητό και το τσίπουρο που θα σερβίριζαν.

Ο ΓΑΜΟΣ ΣΗΜΕΡΑ

Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων του Γραμμένου, τα έθιμα, τα γλέντια, τα τραγούδια και οι χοροί που αφορούν στο γάμο, σήμερα έχουν διαφοροποιηθεί και παρουσιάζουν σημαντικές αλλαγές. Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές κάποιων οργανοπαιχτών.

«Έχει χαλαστεί, μετά συμβαίνει και το άλλο, ξέρεις γίνεται στο κέντρο μέσα, βάζουν και μπουζούκι, εντάξει, αυτή όμως η μέρα του γάμου με το μπουζούκι θα χορέψεις τι θα ακούσεις; Ο γάμος εκείνη την ημέρα έχει χίλια δυο τραγούδια που είναι για το γάμο. Τώρα χαλάει ο γάμος, τελείωσε!».

«Δεν καταλαβαίνεις γάμο, εμένα μου' τυχε μια φορά. Πάμε με τα παραδοσιακά κανονικά και έρχεται η κοπελιά νύφη ντυμένη και λέει Απαλλάχτηκα από εσένα. Ρε κοπελιά μου της λέω σήμερα έχεις χίλια τραγούδια να χορέψεις. Λέει αυτό θέλω εγώ. Βάζουμε και εμείς το αρμόνιο που είχαμε από κάτω, καμία σχέση».

«.....τα τραγούδια τα βασικά ήταν αυτά, μετρημένα,.....και μ' αυτά ξεκίναγε ο γάμος ξεκίναγε το γλέντι. Δεν υπήρχε να χορέψεις άλλο τραγούδι, τώρα βγήκαν άλλα τραγούδια δεν τα θυμάμαι και όλα».

Οι παραπάνω μαρτυρίες δηλώνουν τις αλλαγές που έχει υποστεί ο γάμος με το πέρασμα των χρόνων. Είναι επίσης φανερό ότι οι οργανοπαίχτες αντιδρούν στον τρόπο διεξαγωγής του σημερινού γάμου, ενώ από την άλλη πλευρά οι νέοι που παντρεύονται δεν βιώνουν με τον ίδιο τρόπο τα ήθη και έθιμα, αλλά και τη μουσική παράδοση. Αυτό οφείλεται και στο πέρασμα των χρόνων και στην εξελικτική πορεία της ζωής μας μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Είναι πολύ σημαντικό το γεγονός ότι τα βιώματα των οργανοπαιχτών και των νέων ανθρώπων είναι διαφορετικά και ποικίλα, γι' αυτό και δεν έχουν τις ίδιες αντιλήψεις για τη διαδικασία του γάμου και του γλεντιού που ακολουθεί.

ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΕΣ ΕΟΡΤΕΣ

Οι ονομαστικές εορτές αποτελούσαν εκείνα τα χρόνια μια εναλλακτική επιλογή των κατοίκων για διασκέδαση. Τα γλέντια ήταν περιορισμένα και δεν υπήρχαν τότε ραδιόφωνα και τηλεοράσεις, οπότε ο μόνος τρόπος για να «ζωντανέψει» μια γιορτή ήταν οι κομπανίες. Το πρώτο γραμμόφωνο εμφανίστηκε στο Γραμμένο το 1929. Ήταν χωρίς χωνί και χρησιμοποιούσαν τους δίσκους από τη Σέλφω και το Σκάρο. Σε ερώτησή μου προς τους κατοίκους αν οι οργανοπαίχτες συμμετείχαν στις γιορτές, οι απαντήσεις τους ήταν όλες θετικές.

«Οουουου! Πηγαίνανε»

«Παίζανε, παίζανε, διότι τότε ο κόσμος δεν ήταν χορτασμένος από μουσική και τα επιδίωκαν αυτά, ήταν λίγες φορές το χρόνο...»

Τις ξεχωριστές αυτές μέρες τα τακίμια περνούσαν από τα σπίτια των εορταζόμενων για να δώσουν ένα τόνο χαράς και γλεντιού.

«Ε, για παράδειγμα του Αγίου Νικολάου, οι οργανοπαίχτες μαζί με άλλες παρέες πήγαιναν και επισκέπτονταν τους Νικολάδες»

«Πηγαίναμε στα σπίτια τους, πηγαίναμε μισή ώρα, φεύγαμε, πηγαίναμε σε άλλον παίζαμε»

Οι οικοδεσπότες τους προσέφεραν γλυκό και ποτό και οι οργανοπαίχτες από τη μεριά τους έκαναν αυτό που ήξεραν να κάνουν καλύτερα, να διασκεδάζουν τον κόσμο παίζοντας τη μουσική τους. Ο στενός κύκλος και η αμεσότητα που υπήρχε στα χωριά, βοηθούσε τους οργανοπαίχτες να γνωρίζουν που ακριβώς και σε ποια σπίτια θα έπρεπε να πηγαίνουν. Τα τακίμια γνώριζαν τόσο την οικονομική όσο και την κοινωνική κατάσταση του κάθε σπιτιού και αποφάσιζαν που θα απευθυνθούν. Η φτώχεια δηλαδή, αλλά και το πένθος αποτελούσαν λόγους μη παρουσίας των οργανοπαιχτών.

«...εε, να υπήρχε τελείως φτώχεια και να μην είχε ούτε λουκούμι να προσφέρει...»

Αντίθετα στα σπίτια που είχαν καλύτερη οικονομική ευχέρεια, τα γλέντια διαρκούσαν ως αργά το βράδυ, αφού τα όργανα έπαιζαν για αρκετή ώρα και πολύ περισσότερο από τα άλλα σπίτια. Αυτό συνέβαινε βέβαια γιατί και το φιλοδώρημα στις οικίες αυτές ήταν καλύτερο. Γενικά οι οικοδεσπότες

προσέφεραν στα όργανα ότι είχαν ευχαρίστηση και ότι διέθετε ο καθένας. Φιλοδωρήματα δηλαδή. Ήταν όμως υποχρεωμένοι να δώσουν κάτι,

«...αλλιώς γιατί να ταλαιπωρούν τα όργανα».

Ο Τσιάρας (1987) αναφέρει ότι φεύγοντας οι οργανοπαίχτες από τα σπίτια έπαιρναν το «διαταμένο³¹» τους, κατά την έκφραση του Μποέμη οργανοπαίχτη Δάμου.

Τα τραγούδια που ακούγονταν συνήθως στις γιορτές ήταν Πωγωνήσια και Τσάμικα.

«...λίγο σέρτικα σαν τα Βορειοηπειρώτικα»

Σήμερα αντίθετα όλοι έχουμε τη μουσική μέσα στα σπίτια μας, στα αυτοκίνητα, στην τσέπη μας. Έχει επέλθει πλέον κορεσμός, ενώ τότε υπήρχε έλλειψη και οι γιορτές έδιναν μια καλή αφορμή για διάφορα μουσικά ακούσματα και άφθονο γλέντι.

---

³¹ Φιλοδώρημα

ΧΟΡΟΣ ΚΑΙ ΧΟΡΕΥΤΙΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Το δημοτικό τραγούδι παραμένει σήμερα έντονο και εξακολουθεί να συγκινεί όλους μας. Το δημοτικό τραγούδι που αναπτύχθηκε στα χρόνια της τούρκικης κυριαρχίας, εξακολουθεί να παραμένει ζωντανό μέσα μας. Πραγματοποιώντας μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην ανάπτυξη του δημοτικού τραγουδιού, βλέπουμε ότι αρχικά οι σκλαβωμένοι Έλληνες που δεν μπορούσαν να υποστούν την τουρκική σκλαβιά καταφεύγουν στα βουνά, γίνονται κλέφτες και τραγουδούν όχι μόνο κλέφτικα τραγούδια, αλλά και τραγούδια που μιλούν για την καθημερινή ζωή, τον έρωτα, την ξενιτιά, το γάμο, κ.λ.π (Σαράφη 1986:15).

Η δημοτική μουσική έχει δεχθεί επιρροές από την ελληνική και βυζαντινή μονωδία, με συνδυασμούς από μουσικά ακούσματα λαών με τους οποίους συνδέονταν εκείνη την εποχή ο ελληνικός λαός, όπως τον 16^ο αιώνα από Σμύρνη, Βλαχιά (Σαράφη 1986:16). Το δημοτικό τραγούδι είναι ανθρωποκεντρικό, πηγάζει από το λαό και προέρχεται από το λαό.

Στα Γραμμενοχώρια οι κάτοικοι συμμετείχαν ομαδικά στα γλέντια και στους χορούς. Όλα τα σημαντικά γεγονότα που τους αφορούσαν, περιλάμβαναν το δημοτικό τραγούδι το οποίο και εξυμνούσαν. Τα παιδιά μάθαιναν να τραγουδούν ακόμα και όταν βοσκούσαν τα ζώα. Τραγουδούσαν ακόμα και οι κοπέλες, για παράδειγμα μια κοπέλα άρχιζε το τραγούδι και ακολουθούσαν οι υπόλοιποι, αυξάνοντας σταδιακά το ρυθμό. Πολλά από τα τραγούδια κατέληγαν σε μοιρολόι, ενώ τα τραγούδια συνεχίζονταν μέχρι και το βράδυ πολλές φορές. Τα νέα παιδιά προπονούνταν με αυτό τον τρόπο για τις πολιτιστικές εκδηλώσεις που θα πραγματοποιούνταν μέσα στο χρόνο, διατηρώντας έτσι δυνατή την παράδοση του δημοτικού τραγουδιού (Σαράφη 1986:22). Χαρακτηριστικό επίσης είναι το γεγονός ότι τα δημοτικά τραγούδια τα συναντάμε σε όλη την περιοχή χωρίς ουσιαστικές παραλλαγές και αυτό γιατί πηγάζουν από μια συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων τους κλέφτες, που είχαν τα ίδια βιώματα και ανάγκες.

Τα τραγούδια που χόρευαν κυρίως μετά τον πόλεμο ήταν τα τραγούδια της ξενιτιάς, όπως το ξενιτεμένο μου πουλί, τα ξεχωρίσματα (το οποίο είναι μεταγενέστερο), Αμάραντος. Σύμφωνα με μαρτυρίες σημερινών κατοίκων μάλιστα, άνθρωποι τότε τραγουδούσαν κατά τη διάρκεια του θερίσματος των χωραφιών. Στα τραγούδια και στο χορό συμμετείχαν όλοι ξεκινώντας πρώτα οι μεγαλύτεροι σε ηλικία ακολουθούμενοι από τους νεότερους και τα παιδιά. Οι μεγαλύτεροι άντρες του χωριού ξεκινούσαν με τα "βαριά" τραγούδια όπως το Αρβανίτικο, οι κλέφτες, Φράσια κ.τ.λ. προκειμένου να επιδείξουν την λεβεντιά τους.

Το Ηπειρώτικο μοιρολόι, χαρακτηρίζεται ως ένας ιδιότυπος τύπος τραγουδιού που περιλάμβανε θρήνο για την απώλεια ενός προσώπου και με αυτό συνήθως γινόταν η αρχή του γλεντιού. Αρχιζε ως σιωπηλός θρήνος και εξελισσόταν σταδιακά σε οδυρμό. Το κλαρίνο ήταν το όργανο με το οποίο ξεκινούσε το μοιρολόι ενώ συνεχιζόταν με το βιολί και το λαούτο. Αν στην κομπανία υπήρχε ένας δυνατός τραγουδιστής, τότε αυτός τραγουδούσε ένα «ιδιόμερο» μοιρολόι, ενώ η κομπανία τον συνόδευε και τελειώνοντας τραγουδούσαν το δεύτερο μέρος του στίχου. Από την άλλη δίνεται και μια δεύτερη εκδοχή, ότι στο τέλος του μοιρολογιού το κλαρίνο κατέληγε σε ένα χαρούμενο και ηρωικό γύρισμα (Σαράφη 1986:30). Ο χορός και το γλέντι ξεκίναγε με το μοιρολόι από κει γύριζε σε Πωγωνίσιο και έπειτα από κανα δυο τραγούδια τρία σηκώνονταν ο κόσμος στον χορό.

«Μόλις σηκώνονταν ένας γέρος ή μια γριά σηκώνονταν όλοι»

Το ρεπερτόριο των τραγουδιών ήταν πλούσιο και μάλιστα σε μία συνέντευξη ένας κάτοικος παραθέτωντας τη γνώμη και την άποψη του, λέει ότι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι κάτοικοι του Γραμμένου δεν είχαν δική τους μουσική κουλτούρα και χόρευαν έτσι χορούς από όλα τα μουσικά διαμερίσματα, Πωγωνίσια, Ζαγορίσια, Τσάμικα και σπάνια Νησιώτικα, όπως το χαρακτηριστικό τραγούδι, η Βαρκούλα πάει στο γιαλό. Αυτό μάλιστα χαρακτηρίζεται ως τραγούδι της νεολαίας γιατί είναι σε ρυθμό γρήγορο.

Εδώ βέβαια παρατηρούμε μια μικρή αντίθεση, καθώς σύμφωνα με αφηγήσεις ενός Γραμμενιάτη οργανοπαίχτη:

«...Έπρεπε να τα μάθω αυτά τα τραγούδια, αυτά ήταν μετρημένα...»

Μέσα από αυτή τη φράση διαπιστώνουμε πως τα τραγούδια τους ήταν λίγα, με αυτά όμως διασκεδάζαν και γλεντούσαν ολόκληρες γενιές. Σε αντίθεση με το σήμερα, όπου υπάρχει μεν ποικιλία, όχι όμως η ίδια διάθεση

και το ίδιο κέφι και συναίσθημα. Ενδεικτική μάλιστα είναι και η έκφραση των κατοίκων του χωριού:

«Τώρα λεν θα χορέψουμε ή θα φύγουμε;»

Η κυκλοφορία πολλών νέων τραγουδιών έχει συμβάλλει στην αλλαγή του ύφους της δουλειάς των μουσικών.

«Η δουλειά έχει αλλάξει πάρα πολύ...βγάλαν πολλά τραγούδια»

Ενώ τους παλιούς οργανοπαίχτες σήμερα δεν τους εντυπωσιάζουν τα καινούργια τραγούδια και δεν τους προδιαθέτουν για ένα ζωντανό και ευχάριστο γλέντι

«Τι να με προσελκύσουν εμένα τώρα τα καινούργια, ΠΑΣ ΠΑΣ Γιάννενα»

Χαρακτηριστική είναι η δήλωση κατοίκου για τις μελωδίες των Κλεφτών και τους οργανοπαίχτες που παίζουν σήμερα τις μελωδίες αυτές:

«Δεν ερμηνεύουν καλά, όπως ερμηνεύουν τον έναν ερμηνεύουν και τον άλλο, δυστυχώς δεν είναι έτσι...»

Ο ίδιος επίσης αφηγείται ότι όταν άρχισε να μαθαίνει μουσική, τα πρώτα τραγούδια που ζήτησε ήταν το Αρβανίτικο, τον Σαμαντάκα τους κλέφτες τους παλιούς, τους κλέφτες τους Βελτσιστινούς³². Στα κομμάτια αυτά έπρεπε υποχρεωτικά να εξασκηθεί αν ήθελε να γίνει καλός στη δουλειά του, γιατί θεωρούνταν βασικές μελωδίες.

Σε γενικές γραμμές βέβαια, σήμερα το ρεπερτόριο στο χωριό δεν έχει αλλάξει και σημαντικό είναι επίσης ότι η νεολαία ακολουθεί την παράδοση και χορεύει τα παραδοσιακά αυτά τραγούδια, αν και δεν ακούει με την ίδια ένταση και το ίδιο συναίσθημα τη μουσική.

---

³² Λέγεται ότι ονομάζονται έτσι από το χωριό Βέλτσιστα σημερινή Κληματιά κοντά στη Ζίτσα

ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Τα τραγούδια που λέγανε και γλεντάγανε ήταν ελάχιστα, τραγούδια που τα ζούσανε και τους εκφράζανε. Μερικά από αυτά ήταν ο Κωνσταντάκης, η Τριανταφυλλιά, το χορό Τσάμικο, Πωγωνίσιο, χορούς στα Τρία, το Σοβαράπι, την παπαδιά, το τραγούδι Ξύπνα περδικομάτα μου, τη Φράσια, παιδιά κλεφτόπουλα, της Πάργας τον ανήφορο, τα Τσαμόπουλα, την Αράχοβα, Να' ταν τα νιάτα δυο φορές, το καταραμένο φρούριο, τραγούδια που αναφέρονται στην ξενιτιά, ιστορικά τραγούδια, μοιρολόι ή ακόμη και σκάρο. Και όπως ανέφερα και παραπάνω το Αρβανίτικο, το Σαμαντάκα τους κλέφτες τους παλιούς, τους κλέφτες τους Βελτιστινούς.

Παρακάτω παραθέτω τα τραγούδια που μου τραγούδησε μία κάτοικος του χωριού, η οποία ονομάζεται Αρετή Σιάτρα, όπου εδώ θέλω να αναφέρω ότι προσπάθησε πολύ για να τα θυμηθεί και αυτό οφείλεται ότι πλέον δεν γίνονται πολλά γλέντια για να τους κρατάει τη μνήμη τους ζωντανή και εκτός αυτού όπως οι ίδιοι οι κάτοικοι λένε τα γλέντια τα καλά χάθηκαν και ο χαρακτήρας τους έχει αλλάξει. Ενώ ένας δεύτερος επίσης σημαντικός παράγοντας είναι και προχωρημένη ηλικία που έχει. Χαρακτηριστική είναι η έκφρασή της

«Κουρκούτη έγινε το μυαλό μου, τι να θυμηθώ...»

Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ

Αϊντε ο Κωνσταντής
Αϊντε κι Αλεξανδρός
Αϊντε κι το μικρό παιδάκι
Κωνσταντάκη μου
Αϊντε κι το μικρό παιδάκι
Μικρό παιδάκι μου
Αϊντε τρεις χρόνους σε
Σε περπάτησε
Αϊντε να βρει καλή γυναίκα
Κωνσταντάκη μου
Αϊντε να βρει καλή γυναίκα
Μικρό παιδάκι μου
Αϊντε να βρει φιλή
Αϊντε να βρει λιγνή
Λιγνή καγκελοφρύδα
Κωνσταντάκη
Λιγνή καγκελοφρύδα
Μικρό παιδάκι μου
Αϊντε κι ο Κώστας μας
Μας αρρώστησε
Αϊντε βαριά ...³³
Κωνσταντάκη
Βαριά για να πεθάνει
Μικρό παιδάκι μου
Αϊντε τρεις χρόνους γρα
Γράφουν τα προικιά
Κι τρεις τα πανωπροίκια
Κωνσταντάκη μου
Κι τρεις τα πανωπροίκια
Μικρό παιδάκι μου
Αϊντε πηγαίνουν βγαι

³³ Σε αυτό το σημείο η εγγραφή της κασέτας δεν είναι καθαρή

Βγαίνουν οι γιατροί
Κι γιατρικά δεν βρίσκουν
Κωνσταντάκη μου
Κι γιατρικά δεν βρίσκουν
Μικρό παιδάκι μου
Άιντε που μπαίνω βγαι
Βγαίνει η μάνα του
Τραβά τα μαγουλά της
Κωνσταντάκη μου
Τραβά τα μαγουλά της
Μικρό παιδάκι μου
Άιντε χάρε που παι
Ρνεις τις ψυχές
Πάρε και την δική μου
Κωνσταντάκη μου
Πάρε και την δική μου
Μικρό παιδάκι μου
Άιντε κι άφησε
Α τον Κώνστα μου
Άιντε να πάει να παρ
Παρ την νύφη
Να παρ να πάει τη νύφη
Μικρό παιδάκι μου

Ο Κωσταντής είναι πεντάσημο σε ρυθμό και το χορευτικό του μοτίβο είναι Ζαγορίσιο, δεν είναι όμως γνωστό κινητικό μοτίβο που οι περισσότεροι ξέρουμε, δηλαδή τα τέσσερα τεσσάρια κινητικά αν τον χωρίσουμε σε κομμάτια. Μπορούμε να πούμε για να τα ξεχωρίζουμε ότι είναι μια παραλλαγή από το γνωστό αυτό χορό που βέβαια και σε αυτό η κατεύθυνση που γίνεται είναι μπροστά και πίσω στον χορευτικό κύκλο.

Η ΛΑΜΠΡΟΥΣΩ

Σήκω Λαμπρούσω απ' την γη
Και 'πο το μαύρο χώμα
Με τι χεράκια να σκωθώ
Ποδάρια να κουμπήσω
Βάλε τα νύχια σου τσαπιά
Μισά παλάμια τσάρια
Ρίξε το χώμα σου αμπροστά
Τις πλάκες από πίσω
Γιάννενα ήρθε ο άντρας σου στα Γιάννενα
Επήγε στο παζάρι
Φερεί τις μούρες σαν πλιά
Τα μλιάρια σαν αηδόνια

Η Λαμπρούσω είναι ένα από τα μοιρολόγια που τραγουδούν. Η κάτοικος του χωριού δεν μου το τραγουδούσε αλλά μου το απήγγηλε. Και μου εκμυστηρεύτηκε ότι όταν το έλεγε το συγκεκριμένο μοιρολόι οι άλλοι της έλεγαν να το ξανά πει.

ΤΙ ΕΧΕΙΣ ΒΑΣΙΛΙΚΕ ΜΟΥ³⁴

Βασίλικέ μου μαύρι τί μου μαράθηκες
Τι μου μαράθηκες
Ποιος σε' βαλε σε λόϊα και μα παράτησες
Και μα παράτησες
Βασίλικος μου μαράθηκε
Την μύρωδιά την έχει
Και αγάπη μου κι αν παντρευτείς
Την έννοια μου θα έχεις
Βασίλικέ μου μαύρι τι να σου κανώ
Εγώ τι να σου κάνω εγώ

Αυτό το τραγούδι έχει ρυθμό 4/4 και το κινητικό του μοτίβο είναι Στα Δύο ή αλλιώς Πωγωνίσιο. Είναι ερωτικό τραγούδι που το έλεγαν σε όλες τις κοινωνικές τους εκδηλώσεις και βέβαια λόγω των στίχων δεν παρέλειπαν να το τραγουδήσουν και στους γάμους.

Κάπου εδώ θέλω να αναφερθώ σε μία νεότερη δημιουργία του μουσικού Μπούρμπου Χαρίλαου της μελωδίας Καγγέλια που κινητικά αποδίδεται σε μορφή Πωγωνίσιου. Οι κάτοικοι αυτήν την μελωδία την έχουν δεχτεί και την έχουν συμπεριλάβει και στα γλέντια τους και στους χορούς τους. Μάλιστα σ' ένα πανηγύρι ενός διπλανού χωριού που είχα βρεθεί το Πάσχα μαζί με μία κάτοικο του Γραμμένου που αναφέρει ότι τη μελωδία αυτήν μόνο στο Γραμμένο την αποδίδουν σωστά μουσικά, οι άλλοι σύμφωνα με τα λόγια της

«δεν την παίζουν σωστά»

και επίσης χαρακτηρίζει τον χορό ως δικό τους.

---

³⁴ Το τραγούδι αυτό όταν για πρώτη φορά μου το τραγούδησε μία κάτοικος του χωριού δεν μου είχε συμπεριλάβει τον τρίτο και τέταρτο στίχο. Σε αντίθεση που όταν σηκώθηκε να το χορέψει τους τραγούδησε

ΔΗΜΟΤΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

Οι δημοτικοί χοροί αποτελούν και αυτοί σημαντικό στοιχείο της παράδοσής μας παρά τις πολλές τοπικές παραλλαγές που παρουσιάζουν. Ο χορός θεωρούνταν στοιχείο μόρφωσης των νέων, ενώ ο κλέφτικος χορός στηρίζεται στον Πυρρίχιο χορό, των Βυζαντινών, τον οποίο χόρευαν οι στρατιώτες με ζωηρά και γρήγορα βήματα. Συνδυάστηκαν όμως και με άλλους σκοπούς των γειτονικών λαών, όπως αρβανίτικους και σέρβικους. Στη χώρα μας υπάρχει μεγάλη ποικιλία χορών, με αρκετές παραλλαγές βέβαια, όπως τσάμικος, κλέφτικος, καλαματιανός, συρτός, караγκούνα (Σαράφη 1986:32).

Στο χορό συναντούσες όλες τις ηλικίες ενώ δεν υπήρχε ιεραρχική σειρά, δηλαδή να είναι μπροστά οι μεγάλοι σε ηλικία άνδρες, να ακολουθούν οι μικρότεροι πιο πίσω ή να υπάρχουν ξεχωριστοί κύκλοι ανδρών και γυναικών. Χορεύαν ανάμεικτα, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι δεν έλειπαν οι παρεξηγήσεις. Ο χορός έφτανε τα τριάντα με σαράντα άτομα, ήταν ένας μεγάλος κύκλος σε αντίθεση με σήμερα που όλα αυτά έχουν εκλείψει.

«Έβλεπες στο χορό τριάντα άτομα, σαράντα άτομα, κύκλος ωραίος, τώρα δεν υπάρχουν αυτά, αυτά τελείωσαν. Έβλεπες εκείνη την εποχή κοπέλες, κοπελάρες, κόκκινα μάγουλα με τα ντυσίματά τους, ωραία»

Σήμερα λένε οι κάτοικοι μας έχει φάει η εξέλιξη.

Οι άνδρες στα Γραμμενοχώρια σύμφωνα με το Λαμπρίδη, χωρίζονταν σε αυτούς που έμεναν στον κάμπο και ήταν αδύνατοι και πιο χλωμοί, και σ' αυτούς που οι γεωργικές δουλειές και το άγονο έδαφος τους είχε κάνει πολύ σκληρούς. Αν και δεν υπάρχει καμία επίσημη μαρτυρία για τους χορούς και τα τραγούδια τους, οι Γραμμενιάτες συμμετείχαν ένθερμα στο χορό και γεμάτοι ζωντάνια, χρησιμοποιώντας πολλές φιγούρες στα γυρίσματα του κάθε χορού.

Ο κάθε χορός αντιπροσώπευε και το δικό του είδος και τρόπο έκφρασης. Πιο συγκεκριμένα, ο τσάμικος ήταν χορός πολύ αργός και «τεμπέλικος», για τους άνδρες που απολάμβαναν τη ζωή τους. Το αρβανίτικο, φρασιά μονή και διπλή, ο Φέρω ντερβάναγας, ο Βελή Γκέκας, αποτελούν χορούς του είδους αυτού (Σαράφη 1986:33). Το κλέφτικο από την άλλη, αποτελούσε χορό των στρατιωτών και είχε ύφος πολεμικό. Το σώμα εδώ

κινείται πολεμικά, ενώ στο κλέφτικο, ο χορός είναι πιο κοφτός. Τελευταία βέβαια πολλοί είναι αυτοί που το χόρευαν όπως ο τσάμικος, πράγμα που δεν ισχύει. Οι κλέφτες απ' τ' Άγραφα, από τα Σάλωνα, η Ιτιά, ο Αητός, το Μαργιόλικο, στου Παπαλάμπρου την αυλή, ο Ροβός χορεύονται στα τρία. Τα τραγούδια του τραπεζιού ή της Τάβλας ήταν αυτά που τραγουδούσαν πριν την έναρξη του χορού (Σαράφη 1986:36).

Για τις γυναίκες υπάρχουν αναφορές ότι ήταν καλλίφωνες και πολύτοκοι³⁵. Τραγουδούσαν κατά τη διάρκεια του θέρους και σε διάφορες γιορτές, τραγούδια μελωδικά και ήρεμα. Μερικά από αυτά ήταν: Αυτά τα μάτια, Δημομ' τ' όμορφα, η Τρυγόνα, Μηλίτσα, Τζαβέλαινα (Τσερίτσαινα), η Γειτόνισσα, Ξενιτεμένο μου πουλί, το Μανούσαγα (Σαράφη 1986:39-41).

Στο χορό ήταν πολύ εντυπωσιακές και οι άντρες τις θαύμαζαν, μάλιστα σε κάποια συζήτηση μου με μερικούς άντρες του χωριού που είπαν πως η Καψάλω και δυο τρεις άλλες ήταν αυτές που "κένταγαν" στο χορό και κλέβαν τις εντυπώσεις. Αυτές τώρα βέβαια δεν ζούνε, ενώ σήμερα οι γυναίκες μπαίνουν δύσκολο στο χορό.

³⁵ Είναι οι γυναίκες που έκανα αρκετά παιδιά

Οι γυναίκες στα γραμμενοχώρια γενικά ήταν άξιες και ικανές, είχαν την αποκλειστική ευθύνη για το σπίτι και για πολλές από τις δουλειές. Ασχολούνταν μάλιστα και με αντρικές δουλειές όταν έλειπαν οι άντρες από το σπίτι, έκοβαν ξύλα, έσκαβαν και φρόντιζαν τα χωράφια. Επίσης έραβαν, κεντούσαν και φρόντιζαν τα παιδιά τους που ήταν πολλά (Σαράφη 1986:72).

Γενικά οι κάτοικοι του χωριού είναι αυτοδίδακτοι. Τα μικρά παιδιά έμπαιναν στο χορό και προσπαθούσαν να μάθουν τα βήματα από τους μεγαλύτερους,

«Έεε, περτενέρ κοντά εκεί, πότε μας διώχναν πότε μας μάζευαν. Στους γάμους υπήρχε μεγαλύτερη ευχέρεια διότι το γλέντι γινόταν κατ'οίκον, οπότε είχαμε μεγαλύτερη ευχέρεια, ούτε ντρεπόμασταν γιατί στην πλατεία ντρεπόμασταν μέχρι να μάθουμε, ενώ στα σπίτια μας δεν ντρεπόμασταν. Στα όργανα δεν υπήρχε μεγάλος περίγυρος ώστε να μας κρίνουν, ήταν μόνο οικογενειακός περίγυρός»

Μέσα από αυτές τις λίγες σειρές της συνέντευξης μπορούμε να καταλάβουμε ότι υπήρχε το στοιχείο της ντροπής στα νέα παιδιά που μάθαιναν τους διάφορους χορούς. Αυτό οφειλόταν βέβαια και στο γεγονός ότι κρίνονταν από τους μεγαλύτερους ιδίως μέσα σ' αυτήν την μικρή κοινωνία που είναι όλοι σε μία μεγάλη οικογένεια. Όμως δεν το βάζανε κάτω και προσπαθούσαν να παρακολουθούν τους μεγαλύτερους για να μάθουν καλά τα βήματα του χορού.

Βλέπουμε δηλαδή ότι τα παιδιά μάθαιναν από μόνα τους τους χορούς, αν και μπορεί να τους βοηθούσε ο πατέρας τους ή και η μάνα τους. Γενικά όμως έμπαιναν στο γλέντι και όποιος ήθελε να μάθει χόρευε. Επίσης λέγαν και πολλά τραγούδια όταν πήγαιναν στα χωράφια ώστε να περνάει καλύτερα και ευχάριστα η ώρα της δουλειάς.

Σήμερα βέβαια υπάρχουν οι χορευτικοί σύλλογοι και ομάδες, που αποτελούν σημαντική βοήθεια για τους νέους δίνοντας βέβαια μια άλλη διάσταση στο σημερινό χορό. Αξίζει να αναφερθεί εδώ η γνώμη των κατοίκων του Γραμμένου για τα σημερινά χορευτικά συγκροτήματα στα οποία πηγαίνουν τα παιδιά να μάθουν παραδοσιακό χορό. Παραθέτω παρακάτω μερικά λόγια,

«Τα παιδιά οπότε μάθαν στο χορευτικό και κάποιο ρυθμό στα τραγούδια, εμείς όμως είμαστε αυτοδίδακτοι...μ' αρέσει ο τρόπος της ζωής παλιάς και τον αναπολώ...βλέπω σήμερα μερικά πιτσιρίκια στο τέλος του

χορού να προσπαθούν να μάθουν τα βήματα και τα βλέπω με συμπάθεια και τα προτρέπω και τ' αβαντάρω στους χορούς για να ξεκινήσουν έτσι τους παραδοσιακούς, δυστυχώς εξέμεινε αυτή η γοητεία που είχαν τότε οι χοροί. Σήμερα με αυτούς τους χορούς χορεύουν τυπικά, τυπικότατα και χορεύουν μόνο για το θεαθήναι»

Εδώ βλέπουμε καθαρά τη στάση των κατοίκων στους χορευτικούς συλλόγους και την αξιολόγηση της δουλειάς που κάνουν. Μαθαίνουν περισσότερο λένε, μαθαίνουν για τους ρυθμούς των χορών, όμως όχι και για τη γενικότερη κατάσταση που επικρατούσε παλαιότερα στο χωριό. Υποστηρίζουν βέβαια την προσπάθεια αυτή των συλλόγων και θεωρούν ότι συμβάλλει στη διάσωση και στη διάδοση των χορών, και ακόμα ότι δίνουν θάρρος στα μικρά παιδιά που ακολουθούν τα βήματα των μεγαλύτερων. Στο χωριό υπήρχε χορευτικός σύλλογος που όμως σήμερα δεν λειτουργεί.

Διατυπώνεται επίσης και η άποψη ότι σήμερα οι περισσότεροι χορεύουν για το θεαθήναι, για να τους δει ο κόσμος, τυπικά, χωρίς να νιώθουν κάποιο συναίσθημα. Και εδώ τίθεται το ερώτημα: Μήπως τελικά θα πρέπει οι χορευτικοί σύλλογοι να μη βλέπουν τον χορό μόνο σαν βήματα, αλλά ο χορός να αποτελεί το μέσο ώστε τα παιδιά να μαθαίνουν την ιστορία του κάθε τόπου και να προσπαθούν να βιώσουν έστω και στο ελάχιστο τις νοοτροπίες των τότε εποχών; Οι επισκέψεις σε χωριά, που διατηρούν ακόμη τη μουσική τους παράδοση, σε μουσεία λαογραφικά, αλλά και οι προσωπικές επαφές με άτομα που γνωρίζουν και στηρίζουν την παράδοση, ωθούν τους νέους να γνωρίσουν καλύτερα τη μουσική παράδοση του τόπου μας και να αποκτήσουν μουσική συνείδηση.

Παλιότερα βέβαια στο Γραμμένο λειτουργούσε χορευτικός σύλλογος ο οποίος έκανε παραστάσεις και οι κάτοικοι τις παρακολουθούσαν. Μερικοί από τους χορούς που χόρευαν ήταν ο Κωνσταντάκης, ο Καλαματιανός, ο Σαμαντάκας, τραγούδια Συρτά αλλά και βαριά. Η εντύπωση που είχαν οι κάτοικοι για τα παιδιά που παρουσίαζαν τους χορούς ήταν καλή και τους άρεσε.

Το γενικό συμπέρασμα είναι ότι η νεολαία σήμερα μαθαίνει την ελληνική παραδοσιακή μουσική και της αρέσει να ασχολείται με αυτήν. Μάλιστα υπάρχει και ένα νέο παιδί στο χωριό που σπουδάζει πάνω στον τομέα της μουσικής και παίζει και σε διάφορες χορευτικές εκδηλώσεις οργανωμένα, με συγκρότημα ολόκληρο.

Ένα άλλο επίσης σημαντικό "πρόβλημα" που μου αναφέρουν για το σημερινό χορό, είναι πως αν κάποιος θελήσει να χορέψει έναν χορό που είναι δύσκολος και δεν είναι ένας απλός συνηθισμένος χορός, είναι στον "τόπο" δηλαδή, π.χ. τον Σαμαντάκα πρώτον οι υπόλοιποι θα κάθονται γιατί μόνο για τον πρώτο είναι αυτός ο χορός, και δεύτερον αυτός, για να μείνουν ευχαριστημένοι όλοι, θα αναγκαστεί να χορέψει κάποιον χορό ο οποίος θα «αρεντέβει»³⁶. Σήμερα οι περισσότεροι γνωρίζουν τους εύκολους και απλούς χορούς και δεν συμπεριλαμβάνουν στις χορευτικές τους προτιμήσεις, χορούς δυσκολότερους και περίπλοκους.

«...άρα δεν εκφράζομαι και η Ιτιά πάλι σχεδόν επιτόπια και πολλοί δεν ξέρουν Τσάμικα άρα αφού δεν μπορούν να ανέβουν αυτοί αναγκάζομαι να κατέβω εγώ, ο κάθε καλός χορευτής αναγκάζεται να κατέβει αν έχει μια σταγόνα μυαλό»

«ή να είναι παντελώς αδιάφορος και να μην υπολογίζει την κοινή γνώμη καθόλου ή τα δικαιώματα και των άλλων και να χορεύει μόνο αυτός οπότε θα καταντήσει αηδία και δεν τον χαίρονται, θα τον μέμφονται. Εδώ εγώ είμαι κάπως αντίθετος που γίνεται έτσι το γλέντι σήμερα»

Σε τέτοιους καλούς χορευτές όμως αν τελικά αποφασίσουν να εκφραστούν χορευτικά, θα δούμε πολλούς αυτοσχεδιασμούς και φιγούρες που θα δώσουν τη δική τους χάρη και προσωπικό στυλ πάνω στο χορό. Αυτό αποτελεί ένα στοιχείο που τους διαφοροποιεί από τους υπόλοιπους χορευτές.

Τον καλό τον χορευτή από παλιότερα μπορούσαν και τον ξεχώριζαν και έλεγαν αυτός πατάει στο χορό, τον γνωρίζει, τον πήγαινε έτσι όπως ήταν.

«Ένας που χορεύει καλά θα χορέψει Τσάμικο ωραίο... ενώ το Πωγωνίσιο το χορεύουν όλοι...»

---

³⁶ Γρήγορα και πρόχειρα

Σε όλες τις παραπάνω εκδηλώσεις πάντα υπήρχαν τα άτομα εκείνα που είχαν περισσότερο κέφι και δημιουργούσαν περισσότερες εντυπώσεις από τους υπόλοιπους. Ύστερα από ερωτήσεις μου γι' αυτούς τους ανθρώπους, έκανα τους κατοίκους του Γραμμένου να αναπολήσουν εκείνα τα χρόνια, να μου διηγηθούν ιστορίες με τους γλεντζέδες και να μου τους ονομάσουν.

Ένας από τους πιο γνωστούς ήταν ο Κώστας Μπιζάρας³⁷, που το χαρακτήριζαν ως παλικαρά και το παρατσούκλι του ήταν παπόρος, γιατί απειλούσε και έλεγε «θα σε κάνω παπόρο στο ξύλο». Ο συγκεκριμένος μέχρι που έφυγε για την Αθήνα, στα γλέντια μάλωνε και «σκοτωνόταν» στο ξύλο με διάφορους, όπως αναφέρουν οι κάτοικοι. Ο «παπόρος» πάντα πουλούσε νταηλίκι, πάντα ήταν μεθυσμένος και για να κάνει επίδειξη των ικανοτήτων του ανέβαινε στο ψηλό καμπαναριό, κρεμασμένος από την αλυσίδα της καμπάνας, κρατούσε την καμπάνα και κρεμόταν με το κεφάλι κάτω κάνοντας διάφορες γκριμάτσες και κωμικές κινήσεις. Τα παιδιά γελούσαν τον χειροκροτούσαν και αυτός δεν ξεκολλούσε από το καμπανόξυλο (Τσιάρας

³⁷ Οι κάτοικοι σαν «παπόρο», ονόμαζαν τον Κώστα Μπιζάρα. Στο βιβλίο του Τσιάρα όμως σαν «παπόρο» αναφέρεται ο Μητ'ς Ντούλιας.

1987). Ο Μίχο Παπαστάθης ήταν και αυτός σύμφωνα με τους κατοίκους «καπετάν φασαρίας», όπως και ο Γιάννης ο Σβούρος πρωτοπαλίκαρο του Γραμμένου. Ο Μίχο Βρόζος πάλι χόρευε ξυπόλητος, και υπήρχαν και άλλοι ο Φίλιππος Μπρόσγος, ο Χαρίλαος Κουνής, ο Γεώργιος Γούδας, ο γιατρός Αλέξης Βελιαρούτης, ο Αλέκος Αυδής, ο Ανδρέας Ντούλιας.

Όλοι αυτοί ήταν που έλεγαν «γλεντάμε τώρα, πάμε», φώναζαν τα όργανα. Αυτοί κολλούσαν επίσης χαρτονομίσματα στα κούτελα των οργανοπαιχτών, ενώ είναι αξιοσημείωτο ότι οι κάτοικοι αυτό το θεωρούσαν έθιμο. Οι επιδειξίες τα έκαναν όλα αυτά όταν ήταν μεθυσμένοι, και γι' αυτό έδιναν στα όργανα, στους γύφτους όσα χρήματα και αν είχαν μαζί τους για να κάνουν εντύπωση. Οι οργανοπαίχτες βέβαια κρατούσαν ένα 10% μόνο από τα χρήματα αυτά και τα υπόλοιπα τα επέστρεφαν.

Σήμερα βέβαια δεν ζει κανένας από τους γλεντζέδες αυτούς, και έχουν εκλείψει τα φαινόμενα επίδειξης που παρουσιαζόταν την εποχή εκείνη. Και όπως και τα υπόλοιπα έθιμα έχουν υποστεί αλλαγές και διαφοροποιήσεις λόγω της αλλαγής του τρόπου ζωής και καταστάσεων. Παρόλα αυτά ενώ βρισκόταν σε εξέλιξη κάποια συνέντευξή μου με μερικούς κατοίκους κάποια στιγμή μπήκε μέσα ο Μπιτσάς Αλκιβιάδης και οι υπόλοιποι τον χαρακτήρισαν σαν το μοναδικό εναπομείναντα γλεντζέ.

ΟΡΓΑΝΟΠΑΙΧΤΕΣ-ΚΟΜΠΑΝΙΕΣ

Στο Γραμμένο με τον καιρό υπήρξαν άτομα που ασχολήθηκαν πιο εντατικά με τους δημοτικούς χορούς και τραγούδια και αποτελούσαν μάλιστα ξεχωριστή ράτσα, αν και ήταν χριστιανοί. Αυτοί όπως έχω προαναφέρει ήταν οι αρκετές οικογένειες γύφτων, ακτήμονες χωρικοί, οι οποίοι ασχολήθηκαν με

την παραδοσιακή μουσική και αυτό είναι αξιόλογο γιατί διατήρησαν με τον τρόπο αυτό την παράδοση και τη διάσωση του δημοτικού τραγουδιού και χορού. Από τους οργανοπαίχτες αυτούς άλλοι έχουν ορισμένη

μουσική παιδεία και κάποιοι άλλοι είναι αυτοδίδακτοι. Η επαγγελματική τους δράση ξεκινάει από το τέλος του 19^{ου} αιώνα όπου έπαιζαν σε γάμους, αρραβώνες και άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις (Τσιάρας 1987).

Το πρώτο τακίμι σύμφωνα με τους κατοίκους, που όμως δεν ήταν από το Γραμμένο αλλά ήταν πολύ γνωστός, το δημιούργησε ο Νικόλας Μπαλαμάτσης³⁸ (Τσιάρας 1987). Μετά ήταν ο πατέρας του Ζούμπα Μιχαήλ, μετά ο πατέρας του Ναπολέον του Ζούμπα, έπειτα ο Χαράλαμπος ο Μπούρμπος και ο αδερφός του. Μάλιστα οι χωριανοί του χωριού λένε ότι ο τελευταίος ήταν πολύ καλό κλαρίνο και δεν προτιμούσαν κανέναν άλλο, με αποτέλεσμα αυτός να αναλαμβάνει τους περισσότερους γάμους, ήταν η λεγόμενη φίρμα.

Η οικονομική τους κατάσταση ήταν δύσκολη ενώ οι συνθήκες διαβίωσης ήταν επίσης άθλιες. Το επάγγελμα τους δεν ήταν αποδεκτό από τον κοινωνικό περίγυρο και θεωρούνταν αναξιοπρεπές (Τσιάρας 1987). Εδώ διατυπώνεται και μια αντίθεση. Ορισμένοι κάτοικοι αναφέρουν ότι τα παιδιά τους δεν τα έστελναν στις κομπανίες των γύφτων για να μάθουν κάποιο όργανο, επειδή τους θεωρούσαν υποδεέστερους. Υπήρχε δηλαδή ρατσισμός στη φτώχεια αλλά και στη δουλειά. Αντίθετα βέβαια υπάρχουν και κάποιοι που υποστήριζαν ότι τα παιδιά μάθαιναν την τέχνη των οργάνων από τους γύφτους.

Βέβαια αυτό δεν αποτελούσε το κύριο τους επάγγελμα, αφού οι χρηματικές απολαβές ήταν λιγοστές για να μπορέσουν να ζήσουν από αυτό και μόνο, χωρίς στερήσεις. Οι άλλες δουλειές τους ήταν να φτιάχνουν ινιά, τσαπιά, σιδεράδες και άλλα τέτοια. Αν βλέπανε ότι δεν τους ήταν αρκετά λόγω τον υψηλών απαιτήσεων έκαναν και τρίτη δουλειά, όπως ενασχόληση με το θέρο και τον τρύγο. Υπάρχουν αναφορές επίσης για αυτούς που ασχολούνταν με το χαλκό που ονομάζονταν «Χαλκιάδες».

³⁸ Είχε πάει εσώγαμπρος στη Βράβορη από την Πρωτόπαλα.

Μέσα από πραγματικές ιστορίες οι άνθρωποι αυτοί αναπολούν τα τότε δύσκολα χρόνια και μιλάνε για τις συνθήκες διαβίωσης. Έφταναν σε μακρινά χωριά για να παίξουν σε κάποιο γάμο ή σε κάποια άλλη εκδήλωση, περπάταγαν με τα όργανα στην πλάτη, ταλαιπωρημένοι για να μπορέσουν να βγάλουν πέντε δραχμές παραπάνω για να ζήσουν. Τα χρήματα ασφαλώς και από κει ήταν ελάχιστα, όμως ήταν ένας τρόπος για να αποκομίσουν περισσότερα χρηματικά οφέλη.

Οι οργανοπαίχτες ήταν οργανωμένοι σε κομπανίες, η καθεμία με χαρακτηριστικά της περιοχής της. Οι κομπανίες προσπαθούσαν να κάνουν επίδειξη των ικανοτήτων τους για να τους προτιμήσουν σε διάφορα γλέντια, γάμους, κ.λ.π. συμμετέχοντας σε διάφορες δραστηριότητες, όπως την Εμποροπανήγυρη στο μοναστήρι της Παλιώρης (προς Ηγουμενίτσα). Οι Κίτσος Χαρισιάδης και Τάσος Χαλκιάς θεωρούνταν από τα πολύ γνωστά ονόματα στο δημοτικό τραγούδι που συμμετείχαν στις εκδηλώσεις αυτές,

ενώ και οι Γραμμενιάτες ήταν γνωστοί στο χώρο (Σαράφη 1986:27) και μάλιστα όπως αναφέρουν οι κάτοικοι, οι οργανοπαίχτες του Γραμμένου ήταν γνωστοί σε όλη την Ήπειρο. Μία κομπανία μάλιστα θεωρούνταν καλή και

ξεχώριζε αν έπαιζε καλά, αν διασκεδάζε τον κόσμο και δεν χάλαγε χατίρια στους χορευτές όταν αυτοί ζήτηγαν να ακούσουν το τραγούδι της αρεσκείας τους.

«Αμα βλέπεις που παίζει καλά, ωραία, χαίρεσαι ν' ακούσεις, πας να τον ακούσεις, αν δεν ακούς τίποτα τι να ακούς»

«Πηγαίναμε στον Σπύρο Μπούρμπο και έβανε το κλαρίνο και του φωνάζαμε Γεια σου Σπύρο Μπούρμπο»

«Είχαμε έναν εδώ που τραγούδαγε κι ήλεγε, έπαιζε το βιολί ο Χρήστος, έπαιζε το βιολί...»

Τα μουσικά συγκροτήματα δεν ήταν πάντα τα ίδια. Την πεντάδα συγκροτούσε ο αρχηγός της κομπανίας ο οποίος ήταν ο κλαρινιτζής ή ο αρχηγός του βιολιού. Ύστερα από συζήτηση καθοριζόταν η πεντάδα της

κομπανίας, συμπεριλαμβανομένου και του τραγουδιστή. Στην περίπτωση που δεν υπήρχε τραγουδιστής, τραγουδούσαν οι οργανοπαίχτες όλοι μαζί.

«Ακουγες το κλαρίνο, ακούγονταν καθαρά και όμορφα, τώρα βλέπεις...»

Οι κομπανίες μετακινούνταν τακτικά ανάλογα με τις υποχρεώσεις τους και με τον τρόπο αυτό συνέβαλαν στη μεταφορά των τραγουδιών από τη μια περιοχή στην άλλη, κάνοντας το γεγονός στο οποίο αναφερόταν το τραγούδι, ευρύτερα γνωστό (Σαράφη 1986:27).

Στα πανηγύρια το γλέντι γινόταν έξω στην ύπαιθρο και οι οργανοπαίχτες ήταν όρθιοι αρκετές ώρες μέσα στον κύκλο του χορού, ακολουθώντας τα βήματα των χορευτών, κάνοντας τα χατίρια τους και προσφέροντας διασκέδαση σε αυτούς που τους παρακολουθούν. Όταν κουραζόταν βέβαια καθόταν «καταγής» (Τσιάρας 1986). Όπως επίσης οι οργανοπαίχτες τραγουδούσαν παράλληλα και με τους χορευτές.

Σήμερα υπάρχουν πατάρια, συστήματα ήχου για να τους βοηθούν ώστε να μην κουράζονται, μικρόφωνα και επίσης παρατηρούμε αλλαγές και στην ορχήστρα. Έχουν προστεθεί δηλαδή όργανα όπως ηλεκτρική κιθάρα, αρμόνιο και τα ντράμς. Χάθηκε η απλότητα και η γραφικότητα της τετραμελής κομπανίας και τα βασικά όργανα έχουν αντικατασταθεί. Οι οργανοπαίχτες δεν παίζουν όρθιοι αλλά καθιστοί σε ψιλό πατάρι με την βοήθεια των μικροφώνων και των μεγαφώνων. Οι εκδηλώσεις γίνονται πλέον κυρίως σε κλειστούς χώρους και η ένταση είναι τόσο υψηλή που φτάνει στα όρια να προκαλεί ενόχληση περισσότερο παρά ευχαρίστηση. Ένας άλλος παράγοντας που έχει συμβάλλει στη διαφοροποίηση της παραδοσιακής κομπανίας είναι ότι προστέθηκε και τραγουδιστής ενώ υπάρχουν πολλές φορές ακόμα και δύο - τρεις τραγουδιστές.

Το ύψος των γλεντιών αυτών φαίνεται να είναι εμπορικό, καθώς αποφέρουν υψηλά χρηματικά ποσά και αμοιβές στους οργανοπαίχτες. Ο χαρακτήρας έτσι των σημερινών κομπανιών διαφοροποιείται από αυτό των παλαιότερων, αφού παύουν πλέον οι οργανοπαίχτες να θεωρούνται υποδεέστεροι και το κύρος τους αυξάνεται, ενώ η αύξηση των χρηματικών απολαβών, τους επιτρέπει να έχουν στη διάθεσή τους δεύτερο και τρίτο εφεδρικό όργανο.

Οι σημερινοί βέβαια οργανοπαίχτες κρίνονται ως ανταγωνιστικοί από τους παλαιότερους. Στο παρελθόν υπήρχε μεγαλύτερος σεβασμός όπως

αναφέρουν, ανάμεσα σε παλιούς και νέους ανθρώπους του είδους, με τους νεότερους να παρεμβαίνουν ελάχιστα στα κομμάτια που έλεγαν οι παλαιότεροι,

«γιατί δεν έχω πει ποτέ δεν μ' αρέσει, ή εγώ θα τον περάσω ή εγώ τον έκανα ... εγώ την παίζω όπως την άκουσα, πρόσθεσα και κάτι δικά μου αλλά η αρχή και το τέλος πρέπει να είναι, μέσα στα ενδιάμεσα μπορώ να προσθέσω στο κέντισμα που κάνω αλλά η αρχή που θα ξεκινήσω και το τέλος πρέπει να είναι ο ίδιο»

Αντίθετα σήμερα κυριαρχεί ο εγωισμός και η ανταγωνιστικότητα εκ μέρους των νέων οργανοπαικτών

«...ενώ αυτοί σήμερα λένε και είναι κακός, πολύ κακός, να κάτσει να πει πως την παίζει την Πέρδικα για να ακολουθήσει τα πατήματα...ενώ αυτοί τώρα ίσως να είναι ο εγωισμός, υπήρχε και τότε ο εγωισμός αλλά τώρα έχει υπερβεί πολύ»

Κατά τη διάρκεια των γλεντιών στο Γραμμένο ερχόταν και από τα γύρω χωριά για να διασκεδάσουν, όταν δεν είχαν δικά τους όργανα, με αποτέλεσμα στην πλατεία να συνυπάρχουν τρεις και τέσσερις κομπανίες μαζί, ενώ το κάθε συγκρότημα χωριού διασκέδαζε με την κομπανία που τους άρεσε περισσότερο. Την εποχή εκείνη άλλωστε, δεν υπήρχαν καθόλου μηχανήματα ώστε η μία κομπανία να ενοχλεί την άλλη, όπως έχει ήδη τονιστεί. Στους κατοίκους άρεσε αυτό το είδος της διασκέδασης και μάλιστα χαρακτήριζαν το γλέντι πιο ζεστό και πιο ζωντανό.

ΧΟΡΟΕΣΠΕΡΙΔΑ

Είναι μία νέα διοργάνωση που έχει δημιουργηθεί τα τελευταία χρόνια και διαφέρει αρκετά από τα παλιά γλέντια. Κατά πρώτο λόγο έχει αλλάξει ο τόπος που γίνεται το γλέντι, διακρίνουμε μία μεταφορά από την πλατεία του χωριού μέσα σ' ένα κλειστό χώρο τον οποίο μπορούμε να τον ονομάσουμε κέντρο διασκέδασης. Έπειτα, τα όργανα και οργανοπαίχτες έχουν αλλάξει από κει που το τακίμι αποτελούνταν από τέσσερα το πολύ πέντε άτομα και δεν υπήρχε τραγουδιστής, σήμερα οι κομπανία αποτελείτε από περισσότερα άτομα αλλά και από διαφορετικά όργανα. Πολλές φορές αντικαθίστανται τα παραδοσιακά όργανα με νεότερα π.χ. βλέπουμε ντραμς, ηλεκτρική κιθάρα, αρμόνιο κ.α.

Μία άλλη διαφορά στο θέμα του γλεντιού και της διασκέδασης είναι ότι δεν αποτελείται η διασκέδαση τους μόνο με παραδοσιακά τραγούδια αλλά προσθέτουν και λαϊκά.

Σε τέτοιου είδους χοροεσπερίδες δεν λείπουν οι προσκλήσεις που συντάσσονται για να προσκαλέσουν τον κόσμο σ' αυτήν την ξεχωριστή βραδιά. Φυσικά δεν λείπει ο cameraman και οι φωτογραφίες από την χοροεσπερίδα. Οι λαχειοφόροι και τα δώρα δεν παραλείπονται. Όπως και η αγορά της κάρτας είναι απαραίτητη για την παρακολούθηση αυτής της ξεχωριστής βραδιάς. Αυτή του είδους συνεστίαση την ονομάζουνε ετήσιο χορό και ο λόγος ο οποίος γίνεται έχει διπλό χαρακτήρα. Σήμερα που από το χωριό έχουν φύγει αρκετοί κάτοικοι και μένουν στην πόλη των Ιωαννίνων είναι ένας τρόπος για την συγκέντρωση των χωριανών και την διασκέδαση αυτών σε έναν κοινό χώρο. Και ο άλλος λόγος είναι για να ενισχύσουν τον σύλλογο του χωριού οικονομικά ώστε να μπορέσει να αντεπεξέλθει στις διάφορες υποχρεώσεις που χρειάζεται.

Φέτος παρακολούθησα προσωπικά τον ετήσιο χορό του Γραμμένου που έγινε στο κέντρο Καρβούνης στην Ελεούσα το Σάββατο 24-1-2004. Η ώρα προσέλευσης που αναγραφόταν στην κάρτα ήταν στις 20:30. Μισή ώρα μετά έφτασα στο κέντρο και ο κόσμος δεν είχε ακόμη μαζευτεί. Σ' ένα τραπέζι στο βάθος από την είσοδο του κέντρου παρακολουθούσα τα πράγματα που γινόντουσαν.

Οι οργανοπαίχτες ήταν στην θέση τους και ρύθμιζαν τα όργανα για να έχουν καλύτερη απόδοση στον ήχο. Αφού είχαν πραγματοποιήσει τις υποχρεώσεις τους κάθησαν σ' ένα τραπέζι όλοι μαζί. Κατά τις δέκα ο κόσμος είχε μαζευτεί και έτσι το διοικητικό συμβούλιο του χωριού μπορούσαν να δώσουν την έναρξη της βραδιάς αφού πρώτα είχαν ξεκινήσει με κάποιες ομιλίες.

Την βραδιά αυτή την άνοιξε το "διαλυμένο" χορευτικό με την τοπική φορεσιά. Μάζεψαν τα παιδιά για να παρουσιάσουν ένα πρόγραμμα με παραδοσιακούς χορούς. Αξιοσημείωτο είναι να αναφέρω ότι το χορευτικό βγήκε με την μελωδία Καγγέλια όπως προανέφερα. Συνέχισαν με το χορό Καπέσοβο, Κοφτός, Παλαμάκια, Γιατρός, Κλάματα, Πωγωνίσιο, Δόντια πυκνά, Κοντούλα λεμονιά, Ζαγορίσιο³⁹, Νερατζιά και έφυγαν με την μελωδία Σέλφω.

Για την παρουσίαση αυτών των χορών την είχε αναλάβει ένας κάτοικος του χωριού που είχε μεράκι για το χορό, ο Περικλής Τσιάντας. Αφού τα παιδιά έφυγαν και χειροκροτήθηκαν ένθερμα από τον κόσμο στη συνέχεια τα όργανα συνέχισαν για περίπου μισή ώρα λαϊκά και αρκετές μελωδίες με χασάπικα. Ελάχιστοι ήταν αυτοί που σηκώθηκαν να χορέψουν. Η ώρα είχε περάσει από τις έντεκα και κάπου εκεί παρουσιάζουν μία δεσποινίδα καλλίφωνη περίπου έντεκα χρονών και τις δίνουν το μικρόφωνο να τραγουδήσει, παρουσίασε τρία τραγούδια παραδοσιακά όχι όμως του τόπου μας. Αυτό μετά από κάποια μικρή αναστάτωση από τις εντυπώσεις που είχε προκαλέσει η μικρή έγινε για την ανάδειξή της. Έπειτα ξεκίνησαν τα παραδοσιακά τραγούδια, ο κόσμος σηκώθηκε να χορέψει και η πίστα δεν ήταν σχεδόν ποτέ άδεια. Τα τραγούδια ήταν πολλά, παλαιότερα και νεότερα, οι παραγγελίες των τραγουδιών πολλές και ο κόσμος να χορεύει, να τραγουδάει και να διασκεδάζει. Κατά τις δύο τα μεσάνυχτα ξανά παίζουν λαϊκά και ο κόσμος έχει ήδη αρχίσει να φεύγει λόγω της προχωρημένης ώρας. Τα λαϊκά κράτησαν περίπου μισή ώρα. Αυτοί που είχαν μείνει ήταν οι μερακλήδες και τα παραδοσιακά τραγούδια ξανά κάνουν την εμφάνισή τους. Εδώ τα τραγούδια είναι βαριά, ο χορός είναι αργός, μερακλήδικός και τα βήματα απλά. Και κάπως έτσι τελείωσε αυτή η χορευτική βραδιά η οποία κράτησε μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες.

Για την εκπλήρωση αυτού του ετήσιου χορού ασχολήθηκε ο πολιτιστικός σύλλογος του χωριού. Το κέντρο που είχαν διαλέξει ήταν το μόνο

³⁹ Σε μία ομιλία μου, με κοπέλες του χωριού, όπου πηγαίναν στο χορευτικό που ανέφεραν ότι το ιδίομορφο Ζαγορίσιο δεν το γνώριζαν, έτσι και το χορευτικό απέδωσε τον χορό αυτό όπως όλοι γνωρίζουμε.

ελεύθερο εκείνη την περίοδο γιατί τότε κάνουν σχεδόν όλα τα χωριά ετήσιους χορούς και τα περισσότερα κέντρα είναι κλεισμένα. Κάπου εδώ θέλω να αναφέρω για τους οργανοπαίχτες, το κλαρίνο ήταν ένα νέο παιδί από το χωριό το οποίο ασχολείται με την μουσική και παίζει σε χορευτικές εκδηλώσεις όποτε του δίνεται η ευκαιρία. Ονομάζεται Χρήστος Ντούλιας και σε ερώτησή μου πως και διάλεξαν αυτόν και όχι κάποιο γνωστό μουσικό από το χωριό ώστε να προσελκύσει περισσότερο κόσμο, μου απάντησαν ότι το έκαναν για λόγους ανάδειξης και για να τον δει ο κόσμος. Τα υπόλοιπα μέλη του συγκροτήματος τα είχε διαλέξει ο ίδιος ο Χρήστος αλλά δε γνωρίζω με ποια κριτήρια. Τα όργανα ήταν πληρωμένα και έτσι έπαιζαν όλη την ώρα. Ο κόσμος έμεινε ευχαριστημένος από τους οργανοπαίχτες, διασκέδασε, χόρεψε, τραγούδησε μαζί τους. Όταν ρώτησα το πρόεδρο του χωριού γιατί τα όργανα έπαιζαν και λαϊκά και αν το είχαν ζητήσει αυτοί μου είπε ότι τώρα ο κόσμος τα θέλει και αυτά, δεν μπορεί να ακούει συνέχεια παραδοσιακά και κυρίως η νεολαία που ήταν αρκετή εκείνη την βραδιά.

Κάπως έτσι λοιπόν διοργανώνεται και πραγματοποιείται η χοροεσπερίδα και μέσα από αυτήν μπορείς να γλεντήσεις, να προβάλεις, να αναδείξεις και γενικότερα ο καθένας να την εκμεταλλευτεί όσο το δυνατόν καλύτερα για δικό του όφελος.

ΦΟΡΕΣΙΕΣ ΑΝΔΡΩΝ-ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Πριν την απελευθέρωση η φορεσιά των ανδρών ήταν από δικό τους μαλλί ή από μαλλί προβάτων που αγόραζαν. Η διαδικασία για τη δημιουργία της φορεσιάς ήταν πολύπλοκη. Αρχικά πλενόταν το μαλλί, μετά έπαιρναν τα σκαμάγκια και τα μετέτρεπαν σε τουλούπες⁴⁰, ξεχωριστές για το υφάδι⁴¹, ξεχωριστές για στημόνι⁴². Αμέσως μετά απαραίτητο ήταν το βάψιμο του μαλλιού σε χρώμα μπλε ή μαύρο και τέλος η ύφανση στον αργαλειό. Για τις ανδρικές ενδυμασίες ύφαιναν «διπλό δίμιτο⁴³», που είχε 4 σειρές στημόνι και 4 σημεία για να αλλάζουν πάτημα τα πόδια της γυναίκας που ύφαινε. Η φορεσιά αρχικά ήταν στο φυσικό λευκό χρώμα του μαλλιού. Στο πόδι φορούσαν μάλλινες κνημίδες τις οποίες έπιαναν με το λουρί στη μέση, σεγκούνα⁴⁴ στο φυσικό χρώμα, με μανίκια που είτε τα έδεναν είτε τα άφηναν να κρέμονται, ανάλογα με τον καιρό. Για να τα δέσουν χρησιμοποιούσαν τοκάδα. Έδεναν το πουκάμισο με τη ζώνη και ήταν έτσι τοποθετημένο, που σκέπαζε τις κνημίδες. Το σεγκούνι είχε άσπρα σιρίτια και το χειμώνα πάνω από αυτό φορούσαν φλοκάτη. Στα πόδια φορούσαν είτε στρωτά παπούτσια-κορδέλες, είτε τσαρούχια, με κόκκινη φούντα οι νεώτεροι και με κοφτή μύτη οι ηλικιωμένοι.

Αργότερα οι άντρες φορούσαν ραμμένο σακάκι, σαλβάρι και τελζούκια, ενώ είχαν πάντα ένα γιλέκο, το σαμαντίκι, το οποίο στόλιζαν με μαύρα χειροποίητα κουμπιά. Η ζώνη τους ήταν δερμάτινη και ήταν δυνατόν να κρατήσει σελάχι⁴⁵ με δυο θήκες και μια ξεχωριστή για θήκη για κουμπούρα⁴⁶.

Για την κατασκευή του μαλλιού για τις γυναικείες φορεσιές ακολουθούσαν η ίδια διαδικασία με αυτή των ανδρικών φορεσιών, με τη διαφορά ότι στις πρώτες ύφαιναν δίμιτο μονό ύφασμα, με δυο σειρές στημόνι και δυο σημεία για

⁴⁰ Κατεργασμένο μαλλί ή μπαμπάκι έτοιμο για κλώσιμο | καθετί με παρόμοιο σχήμα: τολύπη καπνού - χιονιού

⁴¹ Νήμα που περνιέται με τη σαίτα και πλέκεται στον υφαντικό ιστό εγκάρσια προς το στημόνι.

⁴² Τα νήματα κατά μήκος του αργαλειού, που ανάμεσά τους πλέκεται εγκάρσια το υφάδι

⁴³ Πυκνό ύφασμα από λινό ή μπαμπάκι (υφασμένο με δύο κλωστές)

⁴⁴ Μάλλινο, ιδ. γυναικείο, πανωφόρι των χωρικών

⁴⁵ Δερμάτινη ζώνη και συνάμα θήκη φορητών όπλων των φουστανελοφόρων

⁴⁶ Πιστόλι

πάτημα της υφάντρας. Το μονό δίμιτο ήταν αραιότερο από το διπλό και χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή τσαντίλων για στράγγισμα του τυριού ή για τσολιές των παιδιών για το σχολείο.

Οι γυναίκες μέσα από τη φορεσιά είχαν μια ριχτή χλαμύδα, που

ονομάστηκε ρ' τή από το ριχτή. Αρχικά η ρ' τή ήταν υφαντό από πολύ λεπτό νήμα, ενώ αργότερα την έφτιαχναν από λινό ή βαμβακερό ύφασμα. Η ρ' τή αν είχε μακρύ μανίκι κατέληγε σε κέντημα όπως και ο ποδόγυρος. Το φόρεμα που φορούσαν από πάνω ονομαζόταν αλατζάς και ήταν μακρύ με μανίκια, και πολλές φορές κούμπωνε στο μπροστινό μέρος με κουμπάκια ή με γάντζους. Φορούσαν επίσης μαύρη σεγκούνα με μανίκια και από πάνω φλοκάτη όταν είχε κρύο. Η ζώνη ήταν υφαντή με

κεντήματα. Το καλοκαίρι οι γυναίκες έβγαζαν τα μαύρα τα μαντήλια και φορούσαν τα άσπρα.

ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΣΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΔΩΤΩΝ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ:	ΗΛΙΚΙΑ:
Άγνωστος ⁴⁷	-
Φάκος Βασίλης	Ετών 56
Μπούρμπος Χαρίλαος	Ετών 78
Ζούμπας Μιχαήλ	Ετών 70
Γούδας Φωκίωνας	Ετών 73
Μπιτσάς Αλκιβιάδης	Ετών 62
Ζούμπας Ναπολέον	Ετών 74
Κολιός Βασίλης	Ετών 46
Σγουρός Γιώργος	Ετών 61
Γούδα Άννα	Του 1962
Γούδα Χριστίνα	Του 1928
Σιάτρα Αρετή	Του 1922

---

⁴⁷ Δεν ήθελε να παραθέσει τα στοιχεία του

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ✓ Σαράφη Γιάννη (1986), «Λαογραφικά Στοιχεία από τα χωριά των Γιαννίνων», Αθήνα.
- ✓ Τσιάρας Χ. Αναστάσιος (1987), «Λαϊκές Κομπανίες-Λαϊκά Όργανα και Λαϊκοί Πρακτικοί Οργανοπαίχτες», Γιάννενα
- ✓ Λύκειο Ελεούσας (2003), «Εκκλησίες και Μοναστήρια της περιοχής μας», Ιωάννινα: Δ/ση Δ/θμιας Εκπ/σης Ν. Ιωαννίνων (1^ο Γραφείο Περιβαλλοντική Εκπ/ση.
- ✓ Στεφ. Μπέττη (1996), «ΤΟ ΓΡΑΜΜΕΝΟ», Γιάννενα: Έκδοση Κοινότητας και Εκπολιτιστικού Συλλόγου Γραμμένου.
- ✓ Βασίλης Νιτσιάκος (1998), «Νομός Ιωαννίνων, Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία», Γιάννενα: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων.
- ✓ Αραβαντινού Παναγιώτη (1984), «Περιγραφή της Ηπείρου Μέρος Γ΄», Ιωάννινα: Εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών.
- ✓ Βακαλοπούλου Α. Κωνσταντίνου (1992), «Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού Ήπειρος», Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.
- ✓ Εγκυκλοπαίδεια (1997), «ΗΠΕΙΡΟΣ-4000 Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού», Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.
- ✓ ΦΕΚ, 181Δ΄/3-5-85 και 133Δ΄/14-2-87.
- ✓ Κοκολάκης Μιχάλης (2003), «Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι», Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
- ✓ Χαρίσης Αναστ. Βασίλης (2003), «Ιωάννινα (Ίδρυση-Χωροταξικός Ρόλος-Μορφή της Πρωτοβυζαντινής Πόλεως)», Ιωάννινα:Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- ✓ Κραψίτης Βασίλης (1981), *Λόγιοι της Ηπείρου*, Τόμος Β΄, Αθήνα
- ✓ Κραψίτης Βασίλης (1981), *Λόγιοι της Ηπείρου*, Τόμος Α΄, Αθήνα
- ✓ Νικολαΐδη Ν. Κώστα, *Τα Γιάννινα*, Εκδόσεις: «Δωδώνη»
- ✓ Τσιάρας Χ. Αναστάσιος (1985), *Γραμμενιάτες Διδάσκαλοι*, Αθήνα
- ✓ Μαυροβουνιώτης Φ. – Αργυριάδου Ε. (1999), «Οδηγίες της έρευνας για την καταγραφή του παραδοσιακού χορού», Πρακτικά 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού, Η διαχρονική εξέλιξη του παραδοσιακού χορού στην Ελλάδα, Τ.Ε.Φ.Α.Α. – Σέρρες, σσ 39-47
- ✓ Μαδιανού – Γκέφου Δήμητρα «Πολιτισμός και εθνογραφία», β΄ έκδοση, Αθήνα: ελληνικά γράμματα

- ✓ Αλεξάκης Π. Ελευθέριος «Χορός, εθνότητες ομάδες και συμβολική συγκρότηση της κοινότητας στο Πωγώνι της Ηπείρου» σσ 71-86
- ✓ Λουτζάκη Ρένα(1992), «Για μία ανθρωπολογία του χορού», Εθνογραφικά, ο χορός στην Ελλάδα, τόμος 8, Ναύπλιο σσ 11-16
- ✓ Τεγόπουλος – Φυτράκης «Μείζον Ελληνικό Λεξικό»